

Dean Ajduković

SOCIJALNA PSIHOLOGIJA U HRVATSKOJ

DOI 10.17234/9789531757782.6

Socijalna psihologije jedna je od fundamentalnih grana psihologije koja se bavi čovjekom u socijalnom okruženju, ali su njezine spoznaje sastavni dio primijenjenih psihologijskih grana, a obilato se koriste u drugim strukama, poput sociologije, socijalnog rada, odgojnih znanosti, prava, ekonomije, organizacijskog razvoja, upravljanja ljudskim resursima itd. Budući da se život svake osobe, od rođenja do smrti, uvijek odvija u nekom socijalnom kontekstu, razumljivo da su zakonitosti njenog razvoja, privatnog i javnog ponašanja, djelovanja u radnom okruženju ili odnosima s pripadnicima vlastite ili tuđe grupe, dakle onime čime se bavi socijalna psihologija, ugrađene u sve primijenjene grane psihologije. Stoga se socijalna psihologija bavi čovjekovim psihičkim životom i ponašanjem uvijek u odnosu na druge pojedince, grupe ili sustave, a njezine se spoznaje koriste u razvojnoj, zdravstvenoj, edukacijskoj psihologiji, psihologiji rada i drugim primijenjenim granama. Da bi socijalna psihologija mogla doći do spoznaja koja imaju ekološku valjanost i primjenjivost, istraživanja se, osim u laboratoriju, provode u realnim okruženjima kojima se prvenstveno bave pojedine primijenjene grane psihologije. O uključenosti spoznaja i teorija socijalne psihologije u primijenjenim psihologijama svjedoče i prilozi o povijesti razvojne psihologije u ovoj knjizi (Lacković-Grgin), psihologije rada (Šverko), političke psihologije (Šiber) i edukacijske psihologije (više autora). Iz njih je razvidno da su procesi i pitanja kojima se istraživački bavi socijalna psihologija relevantni u tim primijenjenim granama.

U definicijama socijalne psihologije poznatih autora nalazimo različite naglaske, ali istu suštinu. Za povijest hrvatske psihologije značajna je Zvonarevićeva definicija (1976):

Predmet socijalne psihologije može se, možda, najlakše utvrditi ako socijalnu psihologiju shvatimo kao granu psihologije koja proučava psihološke aspekte socijalnih pojava i socijalne aspekte psiholoških pojava. ... Pod „socijalnim“ razumijemo ljudsko društvo, a pod „psihološkim“ sve individualno-psihološke pojave (psihološki život čovjeka-pojedinca) i sve fenomene kolektivne psihologije (str. 6).

Na prvi je pogled ova definicija sveobuhvatna, ali je istodobno vrlo općenita, pa javnosti, ali i stručnjacima, slabo pomaže razumjeti sadržaj discipline socijalne psihologije. Osim toga je vidljivo da zahtijeva detaljno dodatno objašnjenje pojmova koje koristi, što je uvijek slaba strana definiranja predmeta o kojemu se radi.

Ako ovu definiciju usporedimo s onima američkih autora, doduše nešto kasnijeg datuma, vidimo da su one konkretnije i da navode ključne procese kojima se bavi socijalna psihologija. Tako, primjerice, autor jednog od vrlo poznatih udžbenika Myers (1983) definira socijalnu psihologiju kao „znanstveno istraživanje kako ljudi misle o, utječu na i odnose se jedni prema drugima“ (str. 5). Vidimo da je na prvom mjestu istaknut kognitivni, misaoni, aspekt odnosa pojedinca i socijalnog okruženja, a zatim dimenzija socijalnog utjecaja, odnosno socijalne moći. To, prema njegovom mišljenju, odražava suvremeno razumijevanje predmeta socijalne psihologije, koje uključuje proučavanje snage socijalne situacije u koju je pojedinac uronjen, snagu pojedinca kao aktivnog kreatora koji utječe na socijalne situacije i važnost kako pojedinac razmišlja o sebi i drugima.

Baron, Byrne i Suls (1989) i DeLamater i Meyers (2007) su u svojim udžbenicima socijalne psihologije, koji su doživjeli niz izdanja, definirali područje vrlo općenito, kao ono koje se bavi prirodom i uzrocima ljudskog socijalnog ponašanja. Slično čine Aronson, Willson i Akert (2005) koji navode da socijalna psihologija proučava kako stvarna ili zamišljena prisutnost drugih ljudi utječe na naše misli, osjećaje i ponašanje, dakle eksplicitno dodaju socijalnu kogniciju i emocije. DeLamater i Meyers (2008) dopunjuju svoju definiciju prilično detaljnim opisima čime se socijalna psihologija bavi, dakle postupaju slično kao Zvonarević. Tako navode da se ljudsko socijalno ponašanje odnosi na aktivnosti pojedinaca u prisustvu drugih osoba, procese socijalne interakcije između dviju ili više osoba, odnose između pojedinaca i grupa kojima pripadaju. Dalje naglašavaju da se u socijalnoj psihologiji nastoje utvrditi preduvjeti i uzroci različitih socijalnih ponašanja, a navode i istraživačke metode, uključujući eksperiment, sistematsko opažanje i anketu. Hewstone, Stroebe i Jonas (2008) u udžbeniku pisanom iz europske perspektive socijalne psihologije opširno analiziraju različite definicije socijalne psihologije da bi zaključili da se „socijalna psihologija može definirati kao znanstveno nastojanje da se razumije i objasni kako na misli, osjećaje i ponašanja pojedinaca utječe stvarna, zamišljena ili pretpostavljena prisutnost drugih ljudskih bića“ (str. 18).

Ovaj prikaz razvoja socijalne psihologije u Hrvatskoj nije rezultat sistematskog istraživanja već je moje osobno viđenje kao istraživača i nastavnika aktivnog u ovom području preko 30 godina. U njemu nastojim pokazati ključna razdoblja i njihove glavne protagoniste iz moje perspektive svjedoka povijesti, ali istodobno i njezinog aktera kao dugogodišnjeg profesora socijalne psihologije, povezati to s društvenim kontekstom pojedinog razdoblja te naglasiti glavna područja i nji-

hov razvoj. Stoga neka, po mojem mišljenju manje istaknuta područja socijalne psihologije, neće dobiti pažnju koju bi im pridao drugi autor. Također, neki protagonisti koji su se javljali u pojedinom razdoblju, ali su kasnije napustili rad u našoj socijalnoj psihologiji, neće biti ovdje dovoljno spomenuti. U posljednjih dvadesetak godina svjedočili smo izrazitom zamahu psihologije: osnivanje novih studija psihologije (tako da ih samo u Zagrebu sada djeluje tri), rastu istraživačke i primijenjene publicistike, širenju praktičnog rada psihologa u nova područja. To vrijedi i za socijalnu psihologiju, pa je posljedica da neki pojedinačno zanimljivi radovi ovdje neće moći biti spomenuti jer nisu dio prepoznatljivog trenda razvoja. Ovaj prikaz je bio nužno vremenski ograničen, te obuhvaća razdoblje od početaka hrvatske socijalne psihologije pedesetih godina prošlog stoljeća do 2015. godine.

Valja imati na umu da je izbor istraživačkih tema (ili ignoriranje pojedinih tema) u socijalnoj psihologiji puno više povezan s aktualnim socijalnim kontekstom nego što je to karakteristično za druge grane fundamentalne psihologije, a u velikoj mjeri i primijenjenih psihologija. S druge strane, razvoj neke struke u malim zemljama poput Hrvatske, pa tako i psihologije, uvelike je odraz interesa, pogleda na svijet, pa i osobnih karakteristika glavnih protagonista. To je vidljivo u povijesti razvoja naše socijalne psihologije tijekom kojega se stalno odvijaju dva paralelna procesa: s jedne strane, to je istraživanje zakonitosti u socijalnoj psihologiji i rigorozna provjera pretpostavki različitih teorija, a s druge strane, predanost primjeni socijalno-psiholoških spoznaja u praksi.

Struktura ovog prikaza je sljedeća: prvo se opisuje kontekst u kojem se razvijala socijalna psihologija u usporednoj perspektivi s onime što se događalo na američkoj i europskoj sceni, te njezina, kako mi se čini, prepoznatljiva razdoblja. U nastavku su prikazana glavna područja i teme kojima se hrvatska socijalna psihologija bavila u okviru prepoznatljivih istraživačkih programa i njihove primjene.

Razdoblja razvoja hrvatske socijalne psihologije

Razvoj hrvatske socijalne psihologije može se podijeliti u četiri razdoblja, nejednakog trajanja:

Početak i prvo razdoblje obilježio je utjecaj Rudija Supeka kao prvog nastavnika (docenta) socijalne (i kliničke) psihologije koje je u tom njegovom svojstvu kratko trajalo (1957-1958), ali je Supekov utjecaj bi vidljiv još niz godina. Teme o kojima je Supek pisao u to vrijeme i kasnije, često u obliku eseja, bile su vrlo raznolike, ali uvijek propitujući odnos pojedinca, grupa i društvenih procesa, no rijetko potkrijepljene empirijskim istraživanjima. Izuzetak je impresivno socijalno-psihološko i etnografsko istraživanje socijalnih procesa na omladinskim radnim akcijama koje su tada bile društveno-politički važne. To istraživanje detaljnije je spomenuto kasnije u ovom tekstu (Supek, 1963).

Drugo razdoblje pod vodstvom Mladena Zvonarevića može se opisati kao interes za vrlo različite teme socijalne psihologije, ali usko povezane sa socijalnim kontekstom tada aktualnih društvenih izazova. Za docenta i predstojnika Katedre za socijalnu psihologiju Zvonarević je izabran 1960, a na poziciji predstojnika je ostao 18 godina, sve do umirovljenja 1978. Nakon toga je preselio u Rijeku, gdje je bio jedan od osnivača tamošnjeg odsjeka za psihologiju i njegov nastavnik. Tijekom godina je stvarao prilike za istraživanje tada socijalno osjetljivih tema, poput propitivanja slabih točaka radničkog samoupravljanja, stavova mladih prema samoupravljanju, podjele socijalne moći u poduzećima, političke i socijalne orijentacije (seoske) omladine, veza socioekonomskog statusa i uspješnosti studiranja, lokalnih političkih izbora, radne emigracije u zapadnoeuropske zemlje, prirodu religioznosti itd.

Svjedočenje profesora Slavka Kljaića o odnosu politike i socijalne psihologije u tom vremenu vrlo je zanimljivo.¹ Na pitanje o utjecaju politike na socijalnu psihologiju, on odgovara:

Ne znam o tome ništa. Ali postojao je jasni, otvoreni utjecaj politike u ispitivanjima javnog mijenja. Mislim da ne bi prošla nikakva ispitivanja socijalne distance, vjerujem da bi tome jako prigovorili [misli na partijske funkcionare, op. DČB]. S upitnicima se išlo kod visoko pozicioniranih „drugova i drugarica“. Znae što je prihvaćeno? Tu se vidi Zvonarevićeva domišljatost. On je to pokušavao ispitati malo indirektno – da li bi netko ušao u međunacionalni brak? To je prošlo. Zvonarević je inzistirao da se ta neka pitanja ponavljaju tijekom vremena, pa je to dosta dobro ispadalo za političare [jer su rezultati o međuetničkim odnosima bili povoljni, op. DČB], pa takva pitanja nisu bacali van. ... No, nešto drugo u vezi s vašim pitanjem u utjecaju politike na socijalnu psihologiju. U Hagu [na prvoj Ljetnoj školi Europske asocijacije za eksperimentalnu socijalnu psihologiju 1965., op. DČB] je jedan od voditelja također postavio pitanje o političkom utjecaju i općenito utjecaju društva na socijalnu psihologiju u istočnoevropskim zemljama [koje su, za razliku od tadašnje Jugoslavije, pripadale komunističkom bloku i bile pod snažnim sovjetskim utjecajem, op. DČB]. A onda sam ja postavio protupitanje: Zar vi ne mislite da je i američka psihologija pod utjecajem društvenih i kulturnih zbivanja tamo? Pa jasno da je.

Zanimljivo je da sam Zvonarević o toj temi indirektno govori kada navodi da „na čisto pitanje o religiji bračnih partnera nije se išlo stoga što u našoj zemlji postoji vrlo velik broj ateista, te bi takvo pitanje za njih bilo neumjesno“ (Zvonarević, 1976, str. 571).

¹ Profesora Slavka Kljaića je u svibnju 2018. godine intervjuirala Dinka Čorkalo Biriški (u izvodima iz intervjua označeno s DČB) o njegovim sjećanjima na početak socijalne psihologije u nas. Citati u ovom prikazu isječci su iz tog intervjue. Zahvaljujem DČB i Slavku Kljaiću na suglasnosti da dijelove toga intervjua koristim ovom prilikom.

Zvonarević je otvorio područje istraživanja delinkvencije i socijalne patologije još 1955., kada to politički nije bila dobrodošla tema, ali si je on to mogao priuštiti zbog svojega političkog statusa. Premda je putovao u SAD, u njegovim pisanim radovima, uključujući kapitalno djelo *Socijalna psihologija* (1976), nije jasno vidljiva korespondencija sa suvremenom anglo-američkom socijalnom psihologijom i novim teorijama (poput kognitivne socijalne psihologije, socijalnog identiteta, agresije, prosocijalnog ponašanja). No, zato detaljno piše o istraživačkim metodama, socijalizaciji, strukturi i osobinama grupe, velikim grupama, unutar-grupnim procesima, socijalno-psihološkim aspektima samoupravljanja, psihologiji propagande, socijalnoj psihologiji i kriminalitetu. Području stavova je posvetio relativno malo prostora, a predrasudama i teorijama promjene stavova ništa. Brojna poglavlja sadrže njegove vrlo zanimljive analize pojedinih tema. Odličan je primjer poglavlje „Porodica i brak“ koje u odjeljku o udvaranju vrlo plastično oslikava Zvonarevićevu veliku upućenost u literaturu, oslanjanje na Engelsovu analizu porijekla porodice i svijest o aktualnim društvenim procesima, primjerice o „seksualnoj revoluciji“.

Zvonarević je svakako zaslužan za empirijsko utemeljenje hrvatske socijalne psihologije, premda nije imao razumijevanja za eksperimentalnu socijalnu psihologiju. Odgovarajući na pitanje o tome kako se Zoran Bujas odnosio prema razvoju socijalne psihologije, Kljaić kaže:

Po mojoj ocjeni, Bujas je bio velika podrška, ne samo meni osobno. Kad je on bio u komisijama za magisterije i doktorate, bio je vrlo zahvalan član komisije. Vidjeli ste da je zainteresiran, imao je uvijek prava pitanja, vidjeli ste da je to čitao pažljivo, a to su tada bili doktorati i istraživanja koja su provjeravala postavke sasvim novih teorija (o kojima Bujas nije mogao znati mnogo, op. DČB). No, on je to čitao s velikim zadovoljstvom ... Profesor Zvonarević za to baš nije imao smisla. Po njegovom, ja bih doktorirao pet godina ranije, kod njega je sve išlo na brzinu. Moj doktorat, područje socijalne facilitacije, to je za njega bilo cijepanje dlake na četvero. On je imao apsolutno široke interese, ali cijeli metodološki pristup, istraživanja, sve je to bilo tako daleko od njega, moram to reći. To ilustrira te razlike između Bujasa i Zvonarevića.

Znakovito je da u Zvonarevićevom opsežnom udžbeniku nema niti spomena o ključnim istraživanjima, teorijama ili vodećim osobama svjetske socijalne psihologije toga doba. Tako na primjer, nema ništa o glasovitoj Allportovoj (1954) hipotezi kontakta kao ključnog elementa za smanjivanje međugrupnih predrasuda, Festingerovoj (1957) teoriji kognitivne disonance, vrlo utjecajnoj Bandurinoj (1963) teoriji socijalnog učenja, o šokantnim istraživanjima pokoravanja Milgrama (1963) i deindividuciji Zimbarda (1971).

U trećem razdoblju razvitka hrvatske socijalne psihologije, koje započinje osamdesetih godina prošlog stoljeća, vodeće ime je Slavko Kljaić. On je prvo

diplomirao socijalni rad (1956), radio je u Centru za psihohigijenu, a diplomirao je psihologiju 1962, na zagrebačkom Odsjeku za psihologiju zaposlio se 1964. Prema njegovim riječima, činjenica da je jedini od asistenata imao iskustvo rada u praksi vjerojatno je pridonijelo da bude raspoređen na Katedru za socijalnu psihologiju. U intervjuu se živopisno prisjeća tog iskustva:

Kljaić: *U početku sam imao puno, puno posla. Uglavnom sam radio nastavu. Cijelu, sve. I predavanja.*

DČB: A što je Zvonarević radio?

Kljaić: *Putovao po svijetu i pisao knjigu. Kad sam ja izabrao Radmilu,² onda je Zvonarević bio malo skeptičan, pa je rekao: „Da ja nisam imao tebe, ne bih knjigu napisao, a ona je žena, pa kad dođu obveze...“ Kasnije mi je došao, Radmila je već bila magistrirala, pa mi je rekao da ju Bujas hvali.*

Nakon Zvonarevićevog odlaska s Odsjeka za psihologiju u Zagrebu, Kljaić je postao predstojnik Katedre za socijalnu psihologiju koju je vodio sljedećih 22 godina, do umirovljenja 2000 godine. Nakon toga je zdušno pomagao osnivanje studija psihologije na Sveučilištu u Osijeku, gdje je nakon umirovljenja nekoliko godina predavao socijalnu psihologiju.

U nagovještaju ovog razdoblja velika je zasluga Slavka Kljaića bila što je uveo paradigmu eksperimentalne socijalne psihologije u Hrvatsku. Njegova doktorska disertacija *Pojava socijalne facilitacije u odnosu na razinu anksioznosti i motivacije* (1975) je prvo eksperimentalno socijalno-psihološko istraživanje u nas. To je primjer istraživanja važne socijalne pojave pomoću laboratorijskog eksperimenta, u najboljoj tradiciji američke socijalne psihologije. Tome je svakako pridonijelo što je Kljaić školske godine 1967/69 koristio Fordovu stipendiju u SAD-u i boravio u vrhunskom laboratoriju Daniela Katza na Sveučilištu Michigan u Ann Arboru. Katz je bio poznati američki eksperimentalni socijalni psiholog tako da je Kljaić imao prigodu upoznati pristup koji se nije njegovao u Hrvatskoj i tadašnjoj Jugoslaviji. Time je utro put eksperimentalnoj socijalnoj psihologiji, spajajući tradiciju Zagrebačke psihologijske škole, čvrsto utemeljene u laboratorijskoj eksperimentalnoj metodologiji, i sadržaja kojima se bavi socijalna psihologija. Njegove analize eksperimentalnih uvjeta u socijalnoj psihologiji bile su putokaz novim generacijama (Kljaić, 1977, 1984).

Važan doprinos našoj socijalnoj psihologiji Slavka Kljaića je i što je otvorio komunikaciju sa socijalnim psiholozima u svijetu, premda ne i stvarnu suradnju. Ključno je bilo njegovo sudjelovanje na prvoj međunarodnoj Ljetnoj školi

² Radmila Prišlin, socijalna psihologinja svjetskog glasa, diplomirala i doktorirala, te bila zaposlena na Odsjeku za psihologiju od 1977. do 1992, na Katedri za socijalnu psihologiju, danas prorektorica na San Diego State University, bila je urednica *European Journal of Social Psychology*.

eksperimentalne socijalne psihologije (1965). Tu je upoznao čime se bave kolege u zapadnim europskim zemljama, što je bilo vrlo poticajno za širenje njegovih vidika izvan tema i metoda koje su prevladavale u skromnoj hrvatskoj socijalnoj psihologiji. Drugo važno iskustvo je bio njegov spomenuti boravak na Sveučilištu Michigan. Evo što o tome kaže u intervjuu s Dinkom Čorkalo Biruški:

Mi smo se [u smislu razvoja socijalne psihologije] razvijali ne samo autonomno, nego totalno van utjecaja suvremene socijalne psihologije, teorija. ... Nije bilo uopće agensa za taj utjecaj, mi na Odsjeku nismo imali ni jedne knjige, ni jednog časopisa. Znam točno kada se ta situacija promijenila, to je bilo 1969. kada sam se vratio s Fordove stipendije. Donio sam sa sobom ili sam poslao poštom jedno ili dva godišta (Journal of) Personality and Social Psychology i to sam dobio od profesora Katza, koji je – ne znam da li je bio formalno glavni urednik, ali svakako idejni mentor – tako da je imao punu sobu tih časopisa i ja sam dosta toga slao u Zagreb... Kad sam se vratio, onda sam ja uplatio još jednu godinu pretplate, pa je to onda preuzeo Fakultet. No da vam kažem šta sam ja zatekao kad sam diplomirao i kad sam došao na Odsjek kao asistent. Imali smo jedno četiri ili pet brojeva časopisa dok je još bio Abnormal and Social Psychology (stari naziv časopisa Journal of Personality and Social Psychology, op. DČB) i u tome sam ja našao nekoliko radova koje sam koristio u nastavi.

Na temelju svojeg iskustva Kljaić je poticao boravak mlađih suradnika u Americi, objavljivanje radova na engleskom jeziku i u ozbiljnim međunarodnim časopisima. Bio je mentor mnogim disertacijama u kojima se koristila eksperimentalna paradigma za provjeravanje postavki suvremenih teorija socijalne psihologije i na taj način je održavao smjer naše eksperimentalne socijalne psihologije. Istodobno je Kljaić bio otvoren i za druge istraživačke pristupe i teme, pa je napisao priloge iz socijalne psihologije u knjigama o radnoj organizaciji (Šiber i sur., 1982), vojnoj psihologiji (Kolesarić, 1992), sustavu civilne zaštite (Stary i Kacian, 1993), u udžbeniku iz psihologije za gimnazije (Šverko i sur., 2006). Napisao je brojne natuknice iz socijalne psihologije u antologijskom *Psihologijskom rječniku* (Petz, 1992, 2005).

Ovo razdoblje karakterizira ubrzani razvoj hrvatske socijalne psihologije u kojem stasa nova generacija socijalnih psihologa, a njihov broj se znatno povećao. O porastu istraživačkog kapaciteta i rastućem interesu mlađih psihologa za socijalnu psihologiju govori veliki broj doktorskih disertacija koje je isprva sve mentorirao Slavko Kljaić, zatim Radmila Prišlin, pa Dean Ajduković, a kasnije Željka Kamenov, Marina Ajduković i zatim Dinka Čorkalo Biruški. To je pratio veliki porast interesa studenata za socijalnu psihologiju vidljiv u broju diplomskih radova. Može se reći da je vrijeme vodstva Slavka Kljaića obuhvaća treće razvojno razdoblje (od 1978. do 1990.) i početak četvrtog razdoblja (od 1990. do 2000. godine).

Četvrto razdoblje razvoja hrvatske socijalne psihologije započinje 1990. i traje do danas. U sadržajima se logično nastavlja na prethodno vrlo dinamično razdoblje, ali se naglo javljaju potpuno nove teme koje su odraz tektonskih društvenih promjena nakon 1990, a dijelom se vezuju uz posljedice Domovinskog rata. Nakon umirovljenja Slavka Kljaića predstojnik Katedre za socijalnu psihologiju u zagrebačkom Odsjeku za psihologiju postao je Dean Ajduković koji ju je vodio sljedećih 12 godina, nakon čega je započelo izmjenjivanje članova katedre u toj ulozi.

Slično kao nakon Drugoga svjetskog rata u anglo-američkoj socijalnoj psihologiji, ovo razdoblje je pred hrvatsku socijalnu psihologiju stavilo nove izazove. Široka mobilizacija psihologa u odgovoru na rat ogledala se i u socijalnoj psihologiji. Uz produbljeno istraživanje stavova, stereotipa i predrasuda, socijalno-psihološka znanja i metode poslužili su za brzo konstituiranje potpuno novog, interdisciplinarnog *psihosocijalnog područja* istraživanja i prakse koje je postalo prepoznatljivo u međunarodnim okvirima. Novo probuđeni interes za istraživanja nacionalnog identiteta u okolnostima samostalne Hrvatske, međugrupnih, posebno međuetničkih odnosa nakon sukoba, novi teorijski modeli poput *socijalne rekonstrukcije zajednice nakon sukoba* utemeljeni na empirijskim socijalno-psihološkim istraživanjima, a povezivanje socijalnih procesa u realnom kontekstu s individualnom i kolektivnom traumatizacijom, izravno su povezani s posljedicama rata. Porast svijesti o ljudskim pravima, dubljem razumijevanju ravnopravnosti u društvu i humanističkih vrijednosti, potaknuli su istraživanja o socijalno-psihološkim aspektima pozicije nacionalnih manjina, socijalnim identitetima (nacionalnom, europskom), rodnoj ravnopravnosti i psihološkom položaju seksualnih manjina, utjecaju ekonomske krize i siromaštva na socijalizacijske ishode, konceptu vjerovanja u pravedan svijet. Provodila su se istraživanja prosocijalnog ponašanja i altruizma, socijalnih aspekata samopoštovanja i samopoimanja, istraživanja privlačnosti, bliskih i bračnih odnosa. Istodobno se radilo na unapređenju metoda mjerenja i izradi instrumenata za mjerenje ovih konstrukata. Dublje razumijevanje različitih pojavnih oblika nasilja potaknulo je istraživanja i njihovu primjenu u praksi, poput uzroka i mogućnosti prevencije nasilja u obitelji, među vršnjacima i bliskim odnosima, psihosocijalnog tretmana počinitelja nasilja. Osobina je ovog razvojnog razdoblja da se nastavlja provjeravanje elemenata aktualnih socijalno-psiholoških teorija (primjerice *Model vjerojatnosti elaboracije promjene stavova*, *Teorije međugrupne prijetnje*, *Teorije socijalnog identiteta*).

Ovi su procesi zahtijevali povećanu suradnju s drugim granama psihologije i drugim znanstvenim disciplinama, tako da porast interdisciplinarne i međuinstitucijske suradnje bitno karakterizira ovo najsuvremenije razdoblje socijalne psihologije. Nova generacija socijalnih psihologa razvila je višegodišnje i sustavne istraživačke programe, znatno je narasla istraživačka produkcija i broj objavlje-

nih radova, po prvi puta i u renomiranim međunarodnim časopisima i u obliku poglavlja u knjigama svjetskih izdavača. Razvila se suradnja s međunarodnom istraživačkom zajednicom koja se tijekom godina proširivala. Ovo je razdoblje obilježeno sve aktivnijim sudjelovanjem hrvatskih socijalnih psihologa na međunarodnoj sceni, što je osim u objavljivanju radova u kompetitivnim časopisima i knjigama, prepoznatljivo u redovitom sudjelovanju na ključnim međunarodnim skupovima, članstvom u tijelima međunarodnih časopisa i međunarodnih organizacija, gostovanju uglednih socijalnih psihologa u Hrvatskoj i organiziranju velikih međunarodnih konferencija. Sve je ovo pridonijelo otvaranje novih područja istraživanja povezanih sa suvremenim socijalno-psihološkim teorijama.

Može se zamijetiti da se u ovom razdoblju jasno profiliralo nekoliko istraživačkih grupa koje kontinuirano djeluje u socijalnoj psihologiji. Istraživački kapacitet je osobito narastao na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, gdje djeluju dvije prepoznatljive istraživačke grupe, vrlo produktivna grupa na Studiju socijalnog rada Pravnog fakulteta u Zagrebu, te pojedini istraživači u Odjelu za psihologiju u Zadru, Odsjeku za psihologiju u Rijeci, Institutu društvenih znanosti u Zagrebu i Institutu Ivo Pilar, a u najnovije vrijeme u Odsjeku za psihologiju u Osijeku. Neke od ovih grupa i pojedinaca su vrlo uspješno razvili transdisciplinarnu vezu socijalne psihologije i snažne međunarodne kontakte. No, u nekim od spomenutih centara, gdje je socijalna psihologija bila dobro utemeljena, interesi ranije aktivnih istraživača usmjerili su se u srodna područja, poput stresa i zdravlja (u Rijeci), kvalitete života i konstrukta sreće (u Rijeci i Institutu Ivo Pilar), sociologije i obrazovanja (u Institutu društvenih znanosti u Zagrebu).

Nažalost, eksperimentalna istraživačka paradigma je već osamdesetih godina pala u drugi plan osim kada je riječ o pojedinim doktorskim disertacijama. Čini se kako je mentorima i doktorandima bilo stalo pokazati da znaju i mogu na rigorozan način provjeravati temeljne postavke socijalno-psiholoških teorija i predlagati njihova poboljšanja, ali su njihovi istinski interesi bili bliži drugim istraživačkim metodologijama. Prevladali su korelacijski nacrti. To je bilo praćeno sve naprednijim statističkim analizama, koje je omogućila veća dostupnost snažnih računala i sofisticiranih programskih paketa za analizu podataka. U najnovije vrijeme u naglom je porastu prikupljanje podataka putem Interneta i različitih informacijskih platformi. S jedne strane, to ima znatnih prednosti u pogledu brzine prikupljanja podataka i malih resursa koji su za to potrebni, no s druge strane, očigledno je da istraživači (ne samo u socijalnoj psihologiji) zaboravljaju brojna ograničenja koja dovode u pitanje valjanost tako prikupljenih podataka. Premda su u literaturi o metodologiji *on-line* istraživanja opisani postupci kako se mogu smanjiti prijetnje unutarnoj valjanosti u takvom prikupljanju podataka i uzorkovanja, rijetka su domaća istraživanja koja se, do sada, na njih obaziru. Kao što je poznato, psihologiji se zamjeralo da mnoge svoje spoznaje temelji na

istraživanjima provedenim sa studentima kao sudionicima, koji su naravno pri-strani predstavnici populacije, pa su time te spoznaje koji puta upitne valjanosti. Zanimarivanje metodoloških uvjeta za valjana i pouzdana *on-line* istraživanja, još su veća prijatna uvjerljivosti spoznaja iz socijalne psihologije (Ajduković, 2015).

Hrvatska socijalna psihologija u usporednoj perspektivi sa svijetom

U ovom dijelu nastojat ću prikazati prepoznatljiva područja kojima se bavilo u našoj socijalnoj psihologiji te povući paralele s onime što se u otprilike isto vrijeme ili nešto ranije odvijalo u američkoj i europskoj socijalnoj psihologiji.

Usporedimo li prvo sadržaje kojima se u prvoj i drugoj fazi razvoja naše socijalne psihologije daje prioritet, treba poći od onoga čime se, prema mišljenju vodećih osoba toga doba treba baviti socijalna psihologija. Tako Zvonarević (1976) navodi da se *socijalni aspekt* psiholoških pojava proučava na individualnom planu, odnosno istražuju se socijalni izvori, putevi i metode kojima oni utječu na razvoj, formiranje i modificiranje psihičkog života pojedinca. Dakle, smatra Zvonarević, riječ je o procesu socijalizacije kao predmetu socijalne psihologije. *Psihološki aspekt* socijalnih pojava, po njegovom mišljenju, istražuju se na kolektivnom planu u obliku grupa ili kao kompleksne socijalne pojave. Pri tome pod grupama misli na obitelj, poduzeće, klasu, publiku ili naciju, a u drugom slučaju riječ je o pojavama kao što su revolucija, rat, nezaposlenost, kriminalitet. Prilikom specifikiranja socijalne psihologije u odnosu na druge grane psihologije, Zvonarević na istom mjestu opisuje da se socijalna psihologija bavi psihičkim pojavama koje su više socijalne, a opća psihologija pojavama koje su manje socijalne. Među prve pripadaju npr. stavovi, a u druge osjeti, refleksi i drugi jednostavniji psihički procesi. Zvonarević jasno stoji na ideološkoj poziciji marksizma (između ostalih često citirani autori su Marks, Engles, povremeno Lenjin, dakako uz vrlo bogato navođenje psihologa), pa iz te perspektive pojašnjava da socijalna psihologija proučava društvenu nadgradnju, ideologiju, svijest, dok sociologija kao bliska znanstvena disciplina proučava samu osnovu društva, društveno biće.

Može se uočiti da otprilike u isto vrijeme kada američki autori udžbenika socijalnu psihologiju u velikoj mjeri pišu iz pozicije socijalne kognicije, jedini udžbenik u nas, Zvonarevićev, definira njezin predmet određivanjem granice prema sociologiji tako što uvodi argument introspekcije kao metode svojstvene samo psihologiji, ali nema sadržajnog određenja. Naprotiv, strani autori ističu kognitivne procese i sadržaje poput osjećaja, misli, uvjerenja, namjera, očekivanja, načina kako su konstruirani individualni i grupni ciljevi, stvarne ili zamišljene prisutnosti drugih osoba kojima se mogu objasniti različita socijalna ponašanja. No, valja naglasiti da je Zvonarevićeva *Socijalna psihologija* prvi puta tiskana u vrijeme kada tek započinje vrlo značajna promjena u europskoj socijalnoj psihologiji u smjeru dominacije socijalne kognicije kao teorijske orijentacije.

Nekoliko godina ranije Henri Tajfel sa suradnicima (1971) objavljuje rad *Social categorization and intergroup behavior* kojim najavljuje stvaranje teorije socijalnog identiteta kao jedne od prevladavajućih u suvremenoj socijalnoj psihologiji. Zvonarevićev udžbenik ostao je do danas jedini domaći udžbenik, a njegovo je djelo odraz tadašnjeg vremena u hrvatskoj socijalnoj psihologiji. Od onda su različiti domaći nakladnici tiskali hrvatske prijevode dobrih stranih udžbenika socijalne psihologije, a studenti i istraživači rutinski počeli koristiti izvore (pa i udžbenike) na engleskom jeziku, pa nije za očekivati da će se pojaviti novi domaći udžbenik socijalne psihologije u dogledno vrijeme.

Jedna od specifičnih osobina socijalne psihologije proizlazi iz činjenice da se ona bavi ljudskim ponašanjem i doživljavanjem u različitim uobičajenim socijalnim situacijama. Posljedica je da se neka objašnjenja do kojih se dolazi nakon pomnog istraživanja mogu činiti trivijalnim u smislu: „pa to smo znali i bez istraživanja“. Razlog je da, naravno, ljudi razmišljaju o uzrocima i posljedicama svojeg i tuđeg socijalnog ponašanja i pronalaze za sebe dovoljno dobra objašnjenja. Kao što duhovito navodi Myers (1999), za razliku od drugih znanstvenih disciplina, socijalnom psihologijom se bavi više milijardi ljudi, onoliko koliko ih danas živi na Zemlji. Budući da se redovito radi o kompleksnim uzrocima ponašanja, naravno da su takva intimna objašnjenja pojednostavljena realnosti, obično temeljem nekog perceptivno ili emocionalno istaknutog aspekta ponašanja i situacije. Obično je to samo dio temeljitijeg, šireg i slojevitijeg objašnjenja koje omogućuje socijalna psihologija, ali dovoljno dobro da se može reći: „pa naravno, i mislili smo da je to tako“. Uzmimo za primjer znamenita Milgramova (1963) eksperimentalna istraživanja o pokoravanju autoritetu. To da su ljudi spremni slijediti upute protivne njihovom uvjerenju staro je iskustvo čovječanstva, nas samih i osoba koje poznajemo. Stoga bi se moglo reći da ta istraživanja nisu pridonijela suštinski novoj spoznaji. Međutim, ona su objasnila koji univerzalni faktori povećavaju vjerojatnost da obični ljudi budu spremni činiti stvari zbog toga što autoriteti to od njih traže. Je li to bila važna nova spoznaja? Mislim da jest. Je li svijet postao boljim mjestom jer su ljudi mogli tu spoznaju koristiti kako bi smanjili štetnu podložnost autoritetima? Mislim da nije, ali to je zato što su istovremeno na djelu i mnogi drugi uzroci nepoželjnoga ljudskog socijalnog ponašanja. Drugo, složenost i raznolikost ljudskoga socijalnog iskustva su tako velike da laička objašnjenja iz pojedinačnih primjera, premda mogu biti logična, vode kontradiktornim zaključcima koji odražavaju kompleksnost pojava kojima se bavi socijalna psihologija. To se lijepo odražava u narodnim mudrostima i poslovicama koje se odnose na potpuno suprotna socijalna ponašanja. Evo nekih kontradiktornih primjera: *Puno babica kilavo dijete* i *Više ljudi više zna* ili *Što možeš danas, ne ostavljaj za sutra* i *Strpljen, spašen*.

Povijesno gledano, vjerojatno prvi udžbenik socijalne psihologije s naslovom *An Introduction to Social Psychology* izdan je 1908. godine (McDougall). Sadržaj je, onda kao i danas odražavao tadašnja prevladavajuća objašnjenja ljudskog ponašanja, ali tada u terminima instinkta i drugih naslijeđenih ponašanja, pa su poglavlja uključivala teme o emocijama, moralnosti, karakteru i religiji. No, biheviorizam je već desetak godina kasnije zauzeo glavno mjesto u socijalnoj psihologiji, a eksperiment postao dominantna metoda istraživanja. Istraživačke teme postale su znatno sličnije današnjima poglavljima u sistematici socijalne psihologije. Nadalje, socijalna psihologija ima dugu tradiciju eksperimenta u svojem metodološkom repertoaru. Naime, prvi eksperiment socijalne facilitacije Normana Tripleta (1898) pokazao je da prisutnost drugih osoba povećava uradak u jednostavnim zadacima. No, eksperiment se u socijalnoj psihologiji afirmirao tek tridesetih godina kada je Muzaref Sherif (1936), znamenitim laboratorijskim eksperimentima, pokazao da se složene pojave, poput socijalnih normi, mogu brzo razviti i u umjetno stvorenoj eksperimentalnoj situaciji, te da one opstaju i dugo nakon što eksperimentalna intervencija završi.

Tridesete godine prošlog stoljeća bile su razdoblje brzog razvoja socijalne psihologije u SAD-u, zemlji koja je apsolutno dominirala područjem sve do osamdesetih godina, kada se europska socijalna psihologija afirmira novim sadržajima. To je vrijeme u kojem je Moreno razvio sociometriju (1934) kao sustav za mjerenje socijalnih interakcija, a koja se u najnovije doba vraća kao *analiza mreža* socijalnih odnosa u zajednici uz korištenje naprednih računalnih programa. U otprilike isto vrijeme geštaltist Kurt Lewin (1939), na temelju svoje teorije polja, eksperimentira s unutargrupnim procesima i stilovima vodstva u grupama, a desetak godina kasnije osniva poznate *National Training Laboratories*. Drugi svjetski rat pogodovao je brzom razvoju psihologije u SAD-u zbog novih potreba u području rada, propagande, selekcije za vojne potrebe. Socijalnoj psihologiji su se tada postavila ozbiljna pitanja radi objašnjavanja masovne podrške koju je rasistički nacizam dobio u visoko civiliziranoj Njemačkoj i spremnog sudjelovanja običnih ljudi u provedbi Holokausta. Za to je bilo potrebno istražiti ponašanje pojedinaca koji pod utjecajem autoriteta, moći situacije i grupe pristaju činiti nezamislive stvari drugim ljudima. Naravno da je snažnom zamahu američke socijalne psihologije pridonijelo i to što su mnogi već znameniti psiholozi emigrirali iz antisemitske i kasnije nacističke Njemačke te istočne Europe u SAD i Veliku Britaniju. U tom kontekstu nastaju eksperimentalna istraživanja Solomona Ascha (1951) o uvjetima pod kojima se ljudi u grupi konformiraju s većinom premda je njihova percepcija stvarnosti drugačija, velike teorije poput one Gordona Allporta (1954) o naravi predrasuda i ulozi međugrupnog kontakta, Leona Festingera (1957) o kognitivnoj disonanci kao mehanizma promjene stava kada se on ne slaže s vlastitim ponašanjem. Stanley Milgram (1963) objavljuje šokantne nalaze svojih

eksperimenata kako su obični ljudi spremni mučiti druge ako to od njih traži osoba u autoritetnoj poziciji. Albert Bandura (1963) je pokazao u laboratoriju kako se može oblikovati socijalno (agresivno) ponašanje, pa je formulirao teoriju socijalnog učenja. Phillip Zimbardo (1971) izašao je izvan klasičnog laboratorija i improvizirao laboratorij koji je imao glavne značajke zatvora kako bi proveo znamenito istraživanje o zastrašujućoj snazi socijalnog konteksta, brzog ulaženja u propisane socijalne uloge, konformiranja nehumanim pravilima i deindividuacije.³

Teme u vezi socijalne percepcije, agresije i sukoba, odlučivanja, prosocijalnog ponašanja, privlačnosti i atribucija dominirale su u naredna dva desetljeća. Naša socijalna psihologija nije niti po istraživačkim pitanjima niti po metodologiji korespondirala s ovim procesima. Eksperimentalna istraživanja socijalno-psiholoških pojava javljaju se kod nas početkom sedamdesetih godina Kljaićevim istraživanjima socijalne facilitacije (Kljaić, 1972, 1975, 1977), no takva eksperimentalna istraživanja unutargrupnih procesa nisu pustila dublje korijene u narednom razdoblju.

Isto vrijedi i za kasno sazrijevanje svijesti o etičkim pitanjima i rizicima po sudionike socijalno-psiholoških istraživanja. Zanimljivo je da, premda je Američka psihološka asocijacija prvi etički kodeks usvojila 1953. godine, tadašnji standardi su omogućili da Milgram, Zimbardo i drugi socijalni psiholozi provedu eksperimente iz kojih smo jako puno naučili, ali danas ne bi bili dopušteni. Sudjelovanje u istraživanjima socijalne psihologije došlo je pod posebno etičko povećalo zbog toga što se mogući rizici ne vežu samo uz manipulacije u laboratoriju koje se lakše neutralizira, već su prisutni i u puno brojnijim anketnim istraživanjima u socijalnoj psihologiji kada sudionik može biti izložen uznemirujućim pitanjima, a *debriefing* nakon istraživanja je puno teže provesti ako se radi o anonimnom prikupljanju podataka. U hrvatskoj psihologiji je svijest o etičkim aspektima istraživanja također sazrijevala, tako da je 1996. donesen *Etički kodeks Hrvatskog psihološkog društva*, a 2004. *Kodeks etičke djelatnosti psihologa*. Prva nastava na studiju psihologiju o istraživačkoj etici odvijala se na Odsjeku za psihologiju u Zagrebu u okviru znanstvenoga magistarskog studija koju je početkom devedesetih godina držao autor ovog priloga, a koji se s tim pitanjima neposredno suočio za vrijeme boravka na Kalifornijskom sveučilištu u Berkelyju nekoliko godina ranije (1986/87).

Američka socijalna psihologija je sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća došla u svojevrsnu krizu jer nije dovoljno uspješno odgovarala na nove izazove s kojima se suočilo američko društvo, poput neriješenih pitanja rasizma i diskriminacije, radikalnijeg zaoštavanja pitanja rodne (ne)ravnopravnosti proizašlih iz feminističkog pokreta, porasta napetosti između socijalnih i klasnih grupa, obespravljenosti seksualnih manjina, promjena u razumijevanju pojma obitelji,

³ O detaljima provedbe toga eksperimenta i etičkim kontroverzama Zimbardo je detaljno raspravljao s nastavnicima i studentima Odsjeka za psihologiju u Zagrebu prilikom višednevne posjete (2009) koju su organizirali Dean Ajduković i Dinka Čorkalo Biruški. Tom prilikom je na javnom predavanju od preko 400 sudionika predstavljen hrvatski prijevod Zimbardove knjige *Luciferov učinak*.

suočavanja s epidemijom AIDS-a, potrebom za racionalnijim odnosom prema ekološkim resursima itd. Također, u većoj mjeri se počela propitivati ekološka valjanost laboratorijskih eksperimenata, a narastanje svijesti o ljudskim pravima u svakom pogledu je u većoj mjeri istaknulo rizike za mentalno zdravlje sudionika istraživanja. Istodobno je europska socijalna psihologija otvorila nova područja istraživanja te dala velike i utjecajne teorije poput *teorije socijalnog identiteta*, manjinskog utjecaja na većinu ili međugrupnih odnosa koji su bili važniji za europski multikulturni prostor nego za američki. Socijalna kognicija postala je dominantna teorijska orijentacija, u čemu je europska socijalna psihologija bila ravnopravna s američkom. Teorija socijalnog identiteta Henri Tajfela i Johna Turnera (1979) izvrstan je primjer integrativne socijalno-psihološke teorije koja uključuje kognitivne procese (slijed: kategorizacija - socijalna identifikacija - socijalna usporedba), individualne osobine poput slike o sebi u vezi pripadanja relevantnoj grupi kao mehanizma vlastitog uzdizanja, uzroke pristranosti prema vlastitoj i vanjskoj grupi s posljedicama poput konstrukcije stereotipa, razvoja predrasuda, diskriminacije, a u krajnjim slučajevima pojave rasizma, sukoba i genocida.

Iz navedenoga je razvidno da je razvoj socijalne psihologije uvijek bio usko vezan za društvene procese u pojedinom razdoblju. No, uloga utjecajnih pojedinaca i njihov osobni životni put također su usmjeravali socijalnu psihologiju, kako u svijetu, tako i kod nas. Uzmimo za primjer životno iskustvo Henri Tajfela (1919-1982) koje je nesumnjivo utjecalo na njegov odabir tema kojima se bavio. Rođen je u Poljskoj u tradicionalnoj židovskoj obitelji u kojoj se govorio jidiš, a njegovo je prezime izvedeno iz njemačkog *Teufel* (vrag). Na studij se nije mogao upisati zbog ograničenja broja mjesta (*numerus clausus*) za Židove na sveučilištima u Poljskoj, ali je uspio upisati kemiju u Parizu. Drugi svjetski rat proveo je kao francuski vojni zarobljenik u njemačkim logorima, gdje je priznao svoje židovsko porijeklo, ali ne i poljsko, izdajući se za Francuza. Nakon rata angažirano je pomagao židovskoj djeci izbjeglicama koja su naseljavana u Englesku. Ova snažna osobna iskustva žrtve predrasuda, diskriminacije i rasizma su očigledno usmjerila njegov profesionalni razvoj u socijalnu psihologiju koju je 1951. počeo studirati u Londonu u svojim ranim tridesetim godinama. Zanimljivo da mu je to omogućila stipendija koju je osvojio za izvrsno napisani esej upravo o predrasudama.

Njegov suautor Teorije socijalnog identiteta John Turner (1947-2011) imao je sasvim drugačiji životni put koji ga je doveo do uvida u snagu identifikacije s grupom. Odrastajući u radničkoj londonskoj obitelji s osmero djece, kao student je radio fizičke poslove i djelovao kao sindikalni organizator. To je bila prigoda da upozna moć koja proizlazi iz pripadanja grupi i s njom povezani grupni i individualni ponos, grupnu lojalnost i moć grupnog utjecaja. Obojica su ostavili najdublji trag u suvremenoj socijalnoj psihologiji tragajući za odgovorima na pitanja koja su izvirala iz vlastitog životnog iskustva.

Životni put dvije glavne osobe s početka hrvatske socijalne psihologije, Rudija Supeka i Mladena Zvonarevića, također je obilježio njezin razvoj prvih dvadesetak godina. U ovoj je knjizi u više priloga prikazano kao je Zoran Bujas usmjerio hrvatsku psihologiju. U socijalnoj psihologiji je njegov utjecaj bio znatno manji nego u drugim granama psihologije. Prvi razlog je vjerojatno to što nije imao intelektualni interes za istraživanja u ovom području i smatrao je da se socijalno-psihološke pojave ne mogu dovoljno precizno mjeriti. Drugi vjerojatni razlog je što su se kao prvi protagonisti socijalne psihologije pojavile dvije snažne osobe, Rudi Supek i Mladen Zvonarević s istaknutom političkom (komunističkom) prošlosti, što im je davalo socijalnu moć u tadašnje vrijeme.

Rudi (Rudolf) Supek (1913-1993) diplomirao je filozofiju i psihologiju u Zagrebu 1937, a nastavio studirati kliničku psihologiju u Parizu. Tamo ga je zatekao Drugi svjetski rat, bio je istaknuti sudionik francuskog antifašističkog pokreta otpora, uspio je preživjeti u zloglasnom nacističkom koncentracijskom logoru Buchenwald. Bio je nositelj najvišega francuskog odlikovanja, legije časti. Nakon oslobođenja je živio je u Parizu i zatim Zagrebu, da bi 1952, na čuvenom sveučilištu Sorbonne doktorirao psihologiju, a u komisiji za obranu bio mu je Jean Piaget. U kritičnom razdoblju napada sovjetskog vođe Josifa Visarionovića Staljina i svih komunističkih zemalja na jugoslavenskog vođu Josipa Broza Tita (1948), Supek je, usprkos pritisku vodstva Francuske komunističke partije, stao na Titovu stranu i vratio se u Zagreb. Supekovo filozofsko obrazovanje, iskustvo preživljavanja koncentracijskog logora, školovanje u kliničkoj psihologiji i izrazita lijeva humanistička orijentacija formirali su njegov interes za odnos pojedinca i društvenih sustava.

Mladen Zvonarević (1922-1995) je iza sebe imao partizansko iskustvo koje je u godinama poslije Drugoga svjetskog rata bila prvorazredna legitimacija za društveni utjecaj i položaj. Njegovi suvremenici su se prisjećali da je neposredno nakon rata na fakultet znao doći u vojnoj uniformi i navodno opasan pištoljem, na što se, naravno, nije dobro gledalo. Odmah nakon rata upisao je psihologiju, diplomirao je 1948., a sljedeće godine se zaposlio na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

U svakom slučaju Supek i Zvonarević su, svaki na svoj način, iskoristili nezavisnost koju im je omogućio politički status za profesionalni razvoj, realizaciju svojeg istraživačkog i publicističkog rada, te za usmjeravanje socijalne psihologije sukladno svojim interesima i uvjerenjima. Supek se od početka 60-ih godina opredijelio za djelovanje u području sociologije i napustio je socijalnu psihologiju. Zvonarevića su uglavnom zanimali široki društveni aspekti socijalne psihologije i nije imao interesa za suvremenu kognitivnu socijalnu psihologiju niti eksperimentalni pristup istraživanju socijalno-psiholoških pojava koji zahtijeva rigoroznost i preciznost. To su promijenili Slavko Kljaić i njegova prva suradnica Radmila Prišlin.

Kao što je spomenuto, osamdesete godine su označile prevlast kognitivne perspektive u objašnjavanju socijalnog ponašanja. To pretpostavlja da je za razumijevanje širokog raspona socijalnih pojava koje se tiču čovjeka nužno dobro razumjeti kognitivne procese kojima čovjek spoznaje svoju okolinu. Budući da je spoznavanje socijalnih pojava i kogniciju moguće eksperimentalno istraživati u laboratoriju uz manje resursa nego u stvarnom, vanjskom svijetu, razumljivo je da eksperiment bila metodologija kojom se na ta pitanja moglo odgovoriti. Istraživanja socijalne kognicije u izvan laboratorijskim uvjetima znatno je skuplje i kompliciranije, ali može imati veću ekološku valjanost. U isto je vrijeme rasla mogućnost primjene spoznaja iz socijalne psihologije u primijenjenim psihologijskim disciplinama, poput zdravstvene, organizacijske, školske psihologije ili u marketingu i prodaji. Stoga su socijalno-psihološke teorije poput *Teorije planiranog ponašanja* (Ajzen i Fishbein, 1980) našle široku primjenu u drugim disciplinama i znanostima. U našoj socijalnoj psihologiji to je već bilo vrijeme kada su stvoreni uvjeti da se bavi sličnim temama i koristi slična metodologija kao u svijetu.

U devedesetim godinama i kasnije uočljivo je širenje interesa socijalnih psihologa na ulogu sociokulturnih faktora u socijalnim ponašanjima, poput nacionalnog identiteta, uloge manjine i većine u stvarnim okolinama, odnosu migranata i domicilnih zajednica itd. Tada je hrvatska socijalna psihologija već ozbiljno komunicirala s europskim i američkim kolegama.

Pogledajmo detaljnije što se u ovim razdobljima zbivalo u našoj socijalnoj psihologiji. Hrvatski socijalni psiholozi, kao i oni u svijetu, od početka su se bavili socijalnim ponašanjima relevantnima za konkretni društveni kontekst u kojem su djelovali. Sukladno općoj orijentaciji zagrebačkog Odsjeka za psihologiju, koji je bio *alma mater* hrvatske psihologije, a koji je, kako je to već istaknuto u drugim priložima ove knjige, zagovarao i njegovao rigoroznost u istraživanjima svih psiholoških pojava, kada je to postalo moguće, to je primjenjivano i u socijalnoj psihologiji. To je i danas njezina snaga. No, specifičnost povijesnog vremena i osobne preferencije ključnih protagonista odredili su prioritete u definiranju istraživačkih tema, što se odrazilo i na odabir metodologije. Stoga prvih dvadesetak godina nalazimo pretežno deskriptivni (anketni) i asocijacijski (više korelacijski, a rijetko kauzalno-komparativni) pristup, a sve do sedamdesetih godina ne nalazimo intervencijski (kvaziekperimentalni i eksperimentalni) pristup.

Pristupi i glavna područja hrvatske socijalne psihologije

U ovom prikazu glavnih tema kojima se bavila naša socijalna psihologija oslonio sam se na dva izvrsna pregleda razvoja socijalne psihologije u nas. Prvi je onaj Slavka Kljaića *Pregled istraživanja socijalno-psiholoških pojava* (1999) napisan prigodom obilježavanja 70 godina Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Drugi je napisala Dinka Čorkalo Biruški (2007) u povodu održavanja

godišnje konferencije Europske asocijacije socijalne psihologije u Opatiji (2008), što je bilo svojevrsno priznanje našim socijalnim psiholozima jer je prvi puta u 40-godišnjoj povijesti te krovne organizacije socijalnih psihologa ona održana izvan zapadne Europe.

Prvi izabrani nastavnik socijalne psihologije u Hrvatskoj bio je Rudi Supek. Na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu počeo je predavati opću psihologiju 1950, da bi 1957. bio izabran za docenta iz kliničke i socijalne psihologije. Time je započeo formalni razvoj naše socijalne psihologije. Vjerojatno mu nije odgovarala pozitivistička i bihevioristička orijentacija psihologije pod vodstvom Zorana Bujasa, pa je 1958. godine napustio Odsjek za psihologiju, nastavio karijeru u Beogradu i usmjerio se u područje sociologije. O tome se može naslutiti iz eseja „Socijalna psihologija i socijalistički humanizam“ u knjizi *Psihologija i antropologija* (1981, str. 17). Naime, na tom mjestu objašnjava da je broj znanstvenih radnika u području psihologije kod nas znatno narastao, ali se osjeća kriza u davanju odgovora na bitna pitanja. Dalje kaže:

Zatvaranje u granice vlastite specijalnosti i znanstvene sigurnosti, pod krinkom naučne strogosti i egzaktnosti, samo je loše prikrivalo odsustvo naučnog uvida i zamaha pred originalnošću samog problema. Neki su smatrali da je znanstveno pitanje tek onda dobro formulirano ako je krajnje usitnjeno i analitički ograničeno na jedan mali sektor ljudske psihe ili društvene egzistencije...

Nakon trogodišnjeg rada u Institutu za društvena istraživanja u Beogradu vratilo se 1961. na Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu za profesora sociologije, gdje je 1963. osnovao Odsjek za sociologiju. Premda se Supek najveći dio svoje izuzetno bogate karijere smatrao sociologom (u Hrvatskom državnom arhivu postoji bibliografija s 480 jedinica – knjiga, eseja, članaka i novinskih priloga), njegova povezanost sa socijalnom psihologijom ostala je vidljiva u više publikacija nakon što je „postao sociolog“. Zanimljivo da njegovo najranije djelo u kojem se u naslovu spominje psihologija nosi naziv *Psihologija građanske lirike* (1952), u kojem ga zanima razvoj senzornosti slika kao opće zakonitosti razvoja umjetnosti, što je bio dio njegove doktorske disertacije. Drugi rani radovi Rudi Supeka u području psihologije sadržajno pripadaju općoj psihologiji, ali u mnogima možemo naći neku od dimenzija kojom se bavi suvremena socijalna psihologije poput teorija privlačnosti, ljubavi i izbora partnera. Na primjer: *O korisnim i štetnim strastima* (1957), *Simpatija i antipatija u braku i životu* (1955), *Izbor bračnog druga* (1958), *Prvi oblici dječje društvenosti* (1960). Studija *Omladina na putu bratstva: psiho-sociologija radne akcije* (1963) izvanredna je i danas relevantan primjer vrlo složenog istraživanja koje kombinira različite metode: panel anketiranje velikog broja sudionika, longitudinalni pristup, analizu sadržaja novina i dokumentacije, standardizirane i neformalne intervjuue, opažanje sa sudjelovanjem, analizu stati-

stičkih podataka, analizu društvenih okolnosti i promjena, te njihovo povezivanje s promjenama u rezultatima tijekom tri godine. Knjiga je pisana na dinamičan način, jasno odražava Supekovu marksističku ideološku poziciju, ali zagovara demokratizaciju društva i prati kako su se ti društveni procesi reflektirali na same omladinske radne akcije. Sadržaj istraživanja usmjeren je na socijalno-psihološke konstrukte poput stavova mladih koji su sudjelovali u radnim akcijama i njihove promjene tijekom vremena, socijalne uloge različitih sudionika akcija, praćenje grupne dinamike tijekom četiri godine, promjene u organiziranju radnih akcija itd. U svakom slučaju ovo istraživanje predstavlja izvanredan i sveobuhvatan pothvat kakav bi danas i uz znatno veće resurse bilo vrlo teško provesti.

U knjižici *Sociologija i socijalna psihologija* (1957) Supek argumentira zbog čega je društvenost sastavni dio ljudske prirode: emocionalno izražavanje od rođenja kao oblik utjecanja pojedinca na druge osobe, sposobnost imitacije drugoga, sposobnost govora radi komunikacije s drugima. Nadalje iznosi što je „praktična korist od socijalne psihologije“. To su spoznaje o važnosti stavova i mišljenja ljudi u radnom okruženju, primjena u području trgovine, istraživanja tržišta i propagande, ispitivanju javnog mnijenja. Poseban naglasak stavlja na primjenu socijalno-psiholoških istraživanja u suzbijanju i promjeni predrasuda, od pojedinaca i primarnih grupa do odnosa između nacionalnih grupa. Pri tome ističe međugrupni kontakt kao glavno sredstvo „pozitivnog utjecanja na promjenu stavova u pozitivnom smislu“ (1957, str. 36). Međutim, ističe da ako mediji i druga sredstva utjecaja u nekoj društvenog sredini „podupiru (rasne) predrasude, onda naponi psihologa i pedagoga koji stoje na naprednim pozicijama ne mogu donijeti ploda“.

U zbirci eseja *Društvene predrasude: socijalno-psihološka razmatranja* (1973) Supek razmatra puno šira pitanja od predrasuda: od uloge nagona u ljudskom socijalnom ponašanju (nastojeći napraviti usporedbe sa životinjskim svijetom), životinjskoj i ljudskoj agresivnosti, ulogama grupa u tim svjetovima. Posebice su zanimljivi eseji o naciji, nacionalizmu, domoljublju i rodoljublju. Najmanji dio knjige se zaista bavi društvenim predrasadama, za koje Supek daje svoju vrlo opširnu definiciju, koja uključuje i psihodinamske elemente. Oslanja se prvenstveno na francuske filozofe, sociologe i antropologe, a neznatno na američke socijalne psihologe koji su prije razvili empirijski dobro utemeljene teorije stavova i ponašanja. Knjiga je pisana s vrlo jasne marksističke pozicije i kritike kapitalizma, ali zalažući se za demokratizaciju, te je zanimljiva komunistička pozicija autora iz koje kritizira aktualne pojave u društvu. U proširenom izdanju knjige (1978) dodana su i poglavlja „Domoljublje u željeznom zagrljaju rodoljublja (nacionalizam i birokracija) te „Populizam i socijalizam“ kojima proširuje teme iz pet godina starijeg izdanja. Sve u svemu, može se reći da je pojmu predrasuda Supek pristupio ne iz njihove socijalno-psihološke utemeljenosti nego antropološke, filozofske i sociološke nadgradnje.

Knjiga *Ispitivanje javnog mnijenja* (1961 i 18 izdanja do 1981 godine) prvi je ozbiljan udžbenik metodologije anketnog istraživanja (stavova) iz kojeg su učile generacije studenata psihologije i drugih društvenih disciplina. I nakon gotovo 60 godina u njoj nalazimo sadržaje koji su korisne smjernice u planiranju i provedbi anketnog ispitivanja. To se odnosi na postupak definiranja pojmova, elemenata izrade nacrtu istraživanja, upozorenja na važnost formuliranja pitanja obzirom na njihov smisao i kontekst u kojem će se postaviti, njihov redoslijed te osjetljivu ulogu anketara prilikom prikupljanja podataka i njegovo ponašanje, kao i izvore grešaka i pristranosti. Po mojem mišljenju, naslov knjige implicira da se radi samo o ispitivanju javnog mnijenja, dok je zapravo riječ o izvrsnim temeljima za općenito ispitivanje stavova, što je jedno od ključnih područja socijalne psihologije. Stoga sadržaj knjige nadilazi pojam javnog mnijenja.

Kao što je ranije spomenuto, u povijesti hrvatske socijalne psihologije sljedeće mjesto zauzima Mladen Zvonarević koji je naslijedio Supeka kao nastavnik socijalne psihologije na Odsjeku za psihologiju od 1960. godine. U istraživanjima i publikacijama zanimao se za šire društvene teme koji su dobrim dijelom bili izvan područja socijalne psihologije. Neke njegove prve publikacije bile su jasno ideološki obojene (poput *Psihologija i neki problemi marksizma*, 1953), u disertaciji se bavio maloljetničkim kriminalitetom (1955), pisao je o primjeni psihologije u obrazovanju odraslih (1958). Ubrzo je napisao prvi udžbenik iz psihologije za gimnazije (1962) koji je doživio 23 izdanja i imao je nešto sadržaja iz socijalne psihologije, a zatim *Socijalnu psihologiju* (1976), vrlo opširnu sistematiku socijalne psihologije. Zvonarević je zaslužan za početna istraživanja stavova i javnog mnijenja, te istraživanja u vezi s kriminalitetom i maloljetničkom delinkvencijom, što je i danas prisutno u našoj socijalnoj psihologiji. Zanimljivo je da je Zvonarević uspio provesti istraživanje o ponašanju ljudi u katastrofama neposredno nakon razarajućeg zemljotresa u Banjoj Luci 1969. godine. U toj katastrofi je poginulo 15 osoba, preko 1100 ih je ozlijeđeno, djeca su prevezena na školovanje u razne škole diljem bivše Jugoslavije kako bi dovršili školsku godinu, štete na infrastrukturi i zgradama su bile goleme. Rezultati ovog istraživanja su, nažalost, objavljeni samo u obliku šapirografirane brošure male naklade, a bili su jako zanimljivi. Tako je utvrđeno da za vrijeme potresa nije bilo panike, da su ljudi koji su imali bilo koju vrstu aktivističkog iskustva u Crvenom križu spontano organizirali pomaganje. Tek pola stoljeća kasnije ovakva istraživanja su počela u zemljama zapadne Europe, a nalazi su vrlo slični.

Istraživanja stavova

Istraživanja stavova su rano započela u našoj socijalnoj psihologiji i ostala snažno zastupljena do danas. Sadržaj se ponajviše odnosio na traženje poveznica s različitim socijalno-psihološkim ili razvojnim konstruktima. Prva objavljena

istraživanja vežu se uz stavove i izbornu ponašanje (Zvonarević, Kljaić, Šiber, 1966), socijalno-političku orijentaciju seoske omladine (Zvonarević, 1968), pa niz istraživanja stavova o političkom sustavu, izbornom ponašanju i ispitivanju stavova javnosti (javnom mnijenju), o čemu više piše Šiber u ovoj knjizi (Zvonarević i sur., 1968a,b, 1970, 1972). Među ranim radovima nalazimo istraživanje stavova na dimenziji konzervativizma-liberalizma kod osoba različite obrazovne razine (Ostojčić, 1978). Zatim nalazimo sve više istraživanja u kojima se provjeravaju različite odrednice iz teorija stavova i njihove strukture, radi se na unapređenju mjerenja stavova te konstrukciji instrumenata za njihovo ispitivanje.

Radmila Prišlin započela je sustavno istraživati strukturu stavova i uvjete njihove promjene u uvjetima kognitivne disonance (1979, 1980a, 1983, 1985, 1986), kognitivnu disonancu kod introverata, ambiverata i ekstroverata (1980b), afektivno-kognitivnu konzistenciju strukture stavova (Kulenović i Prišlin, 1984). Bavila se jednim od najvažnijih pitanja socijalne psihologije, odnosom stava i ponašanja (1987), istaknutosti stava i implikacijama na ponašanje (1988), stava, ponašanja i samomotrenja (1987). Eksperimentalno je provjeravala pretpostavke o ortogonalnosti sustava SYMLOG za opažanje ponašanje članova grupa te utvrdila da postoji povezanost između dimenzija koje bi prema modelu trebale biti nezavisne (1990). Tijekom kasnije karijere u inozemstvu eksperimentalno je istraživala utjecaj manjine na mišljenje i ponašanje većine te donošenje odluka u takvim okolnostima. Prišlin je bila najperspektivniji socijalni psiholog u Hrvatskoj, ali je nažalost preselila u SAD (1992) gdje je postigla iznimnu profesionalnu karijeru. Petar Turčinović se otprilike u isto vrijeme, ali znatno kraće, interesirao za pitanja konzistencije stavova (1994a) i formiranje stereotipa (1992, 1994b).

Snagu stava i povezanost s drugim komponentama stava više godine je istraživala Renata Franc. To je uključivalo ispitivanje afektivno-kognitivne zasnovanosti stava i različite indikatore snage (Franc, 1999, 2001), provjeru višekomponentnog modela međugrupnih stavova (Franc, 2000) i instrumentalne i vrijednosne funkcije stavova (Franc i Brkljačić, 2005). Promjenom stavova i djelovanjem persuazije eksperimentalno se bavila Čorkalo (1997) provjeravajući suvremeni *Model vjerojatnosti elaboracije promjene stavova*, te odnos znanja, stava i percepcije opasnosti (Čorkalo, 1992, 1995, 1996). Ova su istraživanja bila teorijski izvrsno utemeljena i koristila su suvremene metodološke postupke tako da su mogla biti objavljivana u prestižnim međunarodnim časopisima.

Za unapređenje metodologije mjerenja stavova značajan je bio višegodišnji program u kojem je korištena eksperimentalna paradigma za unapređenje mjerenja stavova na čemu su sustavno radili D. Ajduković, Kljaić, Prišlin i Szabo (1984, 1986, 1987a,b,c, 1988, 1989). Poticaj za ovaj istraživački program bio je nastojanje da se izbjegnju nedostaci ljestvica stavova konstruirane na klasičan način (npr. Thurstoneovim postupkom). U inovativnom pristupu autori su na

skaliranje stavova primjenjivali analogiju metode direktnih procjena veličina osjeta koja je razvijena u psihofizici. Radi se o tome da se neka veličina stava prema predmetu mjerenja koja je sadržana u odabranoj tvrdnji uzme za standard u odnosu na kojeg se na skali od 1 do 100 procjenjuje veličina stava u svim ostalim tvrdnjama. Pokazalo se da takvo skaliranje stavova ima niz prednosti nad drugim postupcima koji se koriste prilikom konstrukcije skala stavova. Autori su u nizu pažljivo provedenih eksperimenata dokazali da se ovaj postupak može primijeniti bez prethodnog uvježbavanja sudaca za procjenjivanje veličine stava, da je utjecaj stavova sudaca na skalne vrijednosti tvrdnji u ovom postupku znatno manji nego kod Thurstoneove metode prividno jednakih intervala, da razlike u kontekstu i širini raspona procjenjivanih tvrdnji ne utječu na procjene pojedinih tvrdnji, a da su skalne vrijednosti neovisne o intenzitetu i broju tvrdnji prilikom konstrukcije ljestvice stavova. Ova su istraživanja, nažalost, prekinuta kada se interes autora usmjerio u drugom smjeru turbulentnih 1990-ih godina.

Osim u socijalnoj psihologiji stavovi su popularan konstrukt u istraživanjima u drugim dijelovima psihologije i drugim strukama. Često se radilo o temama kojima su se autori trenutno bavili, a stavovi su bili dio nacрта istraživanja kojim se nastojalo odgovoriti na druga pitanja. Uobičajeno je da se studenti psihologije okušaju u svom prvom istraživanju upravo u vezi sa stavovima. U nastavku ću ilustrirati široki raspon tema istraživanja stavova u području socijalne psihologije, a također će se vidjeti i svojevrsna transdisciplinarnost.

Odnos stavova i dimenzija ličnosti kontinuirano privlači pažnju pa su se neki autori kraće vrijeme bavili tim pitanjem. Na primjer, Milas i Žakić-Milas (2003) su provjeravali empirijsku opravdanost psihoanalitičkog i socijalizacijskog modela odnosa ličnosti i društvenih stavova. Zaključili su da je socijalizacijski model prema kojem ličnost predstavlja pretežno okvir, a stavovi ishod socijalizacijskog procesa opravdani.

Analiza strukture društvenih stavova pokazala je da se u hrvatskom društvu dosljedno javljaju tri temeljne ideologijske dimenzije: etnocentrizam, religioznost i spolne slobode neovisno o uzorcima, mjernom instrumentu i promjenama u društvenom kontekstu između 1992. i 1996. godine (Milas i Rihtar, 1998). Struktura stavova ispitivana je i na više specificiranim razinama, kao u odnosu na AIDS, tako i u pogledu sociodemografskih odrednica (D. Ajduković i M. Ajduković, 1989).

U nekim radovima se samo opisivala izraženost i smjer stavova u ciljanim grupama. Primjerice: stav prema psihologiji kod studenata prava i psihologije (M. Ajduković i Kette, 1990); stavovi stručnjaka i laika prema zlostavljanju djece (M. Ajduković, Petak, Mršić, 1992), stavovi prema silovanju među studentima različitog spola i studijskog usmjerenja (Ljubin i Kamenov, 2004); stavovi stručnjaka socijalne skrbi prema izdvajanju djece iz obitelji i udomiteljstvu (M. Ajduković,

Sladović Franz i Kamenov, 2005); u sklopu sudske psihologije ispitani su stavovi studenata prava prema kaznenopravnom sustavu (M. Ajduković, Ručević, Herceg i Novokment, 2012).

Povezanost stava i znanja, a koji puta i ponašanja, stalna je tema u socijalnoj psihologiji i ispitivana je u odnosu na različite konstrukte. Primjer su stavovi i znanja studenata o AIDS-u (M. Ajduković, 1989; D. Ajduković i M. Ajduković, 1991; Čorkalo i Renić, 1999). S time je povezano i nastojanje da se pomoću stavova predvidi ponašanje, pa onda i njegova promjena. Na temelju nekih od ovih istraživanja razvijen je model koji je testiran na velikom nacionalnom uzorku sudionika s ciljem predviđanja promjena ponašanja relevantnih za sprečavanje širenja AIDS-a.⁴ Utvrđeno je da su znanje i stavovi prediktivni za percepciju osobne ugroženosti, a ona je dobar prediktor promjena u ponašanju (D. Ajduković i M. Ajduković, 1991; D. Ajduković, M. Ajduković i Prišlin, 1991, 1992, 1999). U eksperimentalnoj evaluaciji jedne uobičajene edukativne intervencije radi prevencije prijenosa HIV-a, odnosno AIDS-a, jedan od kriterija je bila promjena stavova i poboljšanje znanja (M. Ajduković i D. Ajduković, 1990). Važan nalaz je bio da standardni edukativni seminari namijenjeni prevenciji ne pridonose značajno znanju, promjeni stavova, a naravno niti ponašanja, već je potrebno voditi računa o motivacijskim faktorima promjene ponašanja. Tonković i Čorkalo (2005) su ispitivali raspoloženje kao determinantu promjene stava.

Konstrukcija ljestvica stavova prema različitim predmetima mjerenja rezultirali su brojnim, obično dobro uređenim ljestvicama stavova. Neke su bile prilagodba stranih instrumenata, a neki puta se radilo o novo konstruiranim skalama stavova. Na primjer: prilagodba skale stavova prema silovanju (Kamenov, Ljubin i Vurnek, 2004); nova skala za ispitivanje stavova prema izdvajanju djece iz obitelji i udomiteljstvu (Kamenov, Sladović-Franz i M. Ajduković, 2006); provjera dviju skala socijalne distance kao mjere predrasuda u dječjoj dobi (Maričić, Kamenov i Horvat, 2012); konstrukcija i validacija skale za mjerenje općih društvenih stavova (Milas, Mlačić i Mikloušić, 2013).

Unutargrupni procesi i međugrupni odnosi

Klasično područje socijalne psihologije od njezinih početaka je istraživanje procesa unutar grupa i odnosa između grupa. Unutargrupni procesi se prvenstveno odnose na to kako grupa djeluje na doživljavanje i ponašanje svojih članova

⁴ Model koji je provjeravan ovim istraživanjima (D. Ajduković, M. Ajduković i Prišlin, 1991) opisan je u knjizi *AIDS i mladi* i naglašava višedimenzionalnost problema izazvanih pojavom AIDS-a, uključujući stavove, znanja, prošla ponašanja relevantna za širenje zaraze HIV-om, izvore informiranja i predviđanje promjene u ponašanju. Formulirane su i preporuke za izgradnju programa prevencije utemeljene na socijalno-psihološkim znanjima. Do danas je to ostalo referentno istraživanje u području HIV/AIDS i rizičnih ponašanja u područja spolnosti i korištenja opijata.

(socijalna facilitacija, konformiranje, popuštanje, odlučivanje u grupi, polarizacija, unutargrupna komunikacija, vodstvo, struktura, kohezija, identifikacija s grupom, utjecaj unutargrupne manjine na većinu itd.). Međugrupni odnosi polaze od činjenice da pripadanje različitim grupama ima niz posljedica na to kako njihovi članovi misle o sebi i o pripadnicima druge (vanjske) grupe, čemu pripisuju njihova ponašanja, što osjećaju prema njima i kako se ponašaju prema njima (uključujući sukobe i suradnju, percepciju i atribuciju osobina i ponašanja članova druge grupe, povećanje i smanjivanje netrpeljivosti među grupama, percepciju međugrupnih prijatelji, stereotipe, predrasude i diskriminaciju itd.).

Unutargrupni procesi se prvenstveno istražuju primjenom eksperimentalne paradigme u laboratoriju jer ih je moguće provesti uz relativno male resurse, a omogućuju vrlo visoki stupanj kontrole brojnih faktora. Kao što je već navedeno, kod nas je Kljaić (1972, 1975) započeo istraživanja u toj tradiciji, koja su se odnosila na utjecaj socijalne situacije na komfornost i latenciju slobodnih asocijacija i socijalnu facilitaciju te djelovanje unutargrupnih normi (Fulgosi i Kljaić, 1972). Kasnije se Rijavec (1983, 1989) bavila utjecajem manjinskog mišljenja, a Prišlin (2005) odnosom između veličine grupe, socijalne moći i grupnom interakcijom. Temeljne postavke razvojnoga modela subjektivne grupne dinamike i diferencijalnih procjena članova grupe te uzroka pristranosti provjeravale su Tomašić Humer i Čorkalo Biruški (2015), a odrednice podložnosti vršnjačkom pritisku Lotar (2012). Kada je riječ o međugrupnim odnosima, Kamenov (1998) je provjeravala teoriju o prikladnosti socijalne prosudbe u međugrupnom kauzalnom atribuiranju. Pokazalo se da pristranost u objašnjavanju ponašanja članova vlastite u odnosu na članove vanjske grupe ovisi o dvije grupe faktora: uvjetima u kojima se ta prosudba donosi i o osobinama procjenjivača. O međugrupnim i unutargrupnim procesima pisala je Čorkalo (2003, a, b). No najveći korpus istraživanja međugrupnih odnosa nastao je istraživanjem kompleksne teme međunacionalnih odnosa poveznih s posljedicama Domovinskog rata.

Istraživanje etničkih odnosa, predrasuda i etničkog identiteta

Ovo je područje postalo posebice velika tema u hrvatskoj socijalnoj psihologiji nakon 1990. godine. Razlozi su očigledni, a proizlaze iz činjenice da u višeeetničkim državama i zajednicama međusobni odnosi dviju ili više grupa koje se razlikuju po etničkoj pripadnosti imaju životno značenje na svim razinama – od individualne do državne. Manifestacije međuetničkih odnosa su raznolike, a uključuju stereotipe o drugima, predrasude, socijalnu distancu, sklonost ili stvarnu diskriminaciju, preko nacionalnog identiteta, do eskalacije sukoba i njegovo prevladavanje. Posljedice raspada bivše Jugoslavije i iskustva Domovinskog rata postavili su pred našu socijalnu psihologiju brojne izazove. Na njih su psiholozi nastojali odgovoriti od 1990-ih godina, ne samo istražujući nego i formulirajući

preporuke kako unaprijediti međugrupne odnose koje su politike mogle iskoristiti. Nažalost, to do sada to nije bio slučaj. U istraživanjima su korišteni različiti pristupi, ponajviše na stvarnim grupama tako da je njihova ekološka valjanost približila nalaze stvarnim situacijama.

Jedno od prvih istraživanja etničkih stereotipa proveo je Nagavci (1978) pitajući kako su oni povezani sa socijalizacijom djece u multietničkoj državi. To je bilo sporadično istraživanje, a kasnije je nastala istraživačka grupa na Odsjeku za psihologiju u Zagrebu koja se posljednjih 25 godina kontinuirano bavi ovim područjem.

Vrlo je zanimljivo kako su Kamenov i Čorkalo (1997) tehniku razvijenu za davanje povratnih informacija članovima malih grupa o njihovim uzajamnim odnosima (SYMLOG) inovativno primijenile za ocjenu međuetničkih odnosa. Ovakav pristup omogućio je da se, u odnosu na tradicionalno ispitivanje nacionalnih stereotipa, dobiju podaci ne samo o njihovom sadržaju nego i o emocionalnoj komponenti etničkih stavova preko dimenzija prijateljsko-neprijateljsko, a međusobne udaljenosti etničkih grupa prikazale su u dimenzionalnom prostoru. U sadržajnom pogledu ovo istraživanje je značajno jer je provedeno u tri navrata, dakle longitudinalno na istim sudionicima u razmaku od 5 godina, odnosno od 1991. do 1996. godine, što je bilo razdoblje između početka i završetka Domovinskog rata. Pokazalo se da sudionici (studenti psihologije) nisu promijenili stav o vlastitoj (hrvatskoj) naciji, ali je njihova percepcija pripadnika svih ostalih nacija uključenih u istraživanje postala negativnija. Sve procjenjivane etničke grupe (Albanci, Srbi i Slovenci) percipirani su 1996. sve više neprijateljskima. To je bio jasan pokazatelj porasta etnocentrizma, što su autorice pripisale ratu zbog kojega je došlo do unutargupnog zatvaranja prema svim vanjskim grupama neovisno o njihovoj povezanosti s ratom. Ispitujući etničku distancu studenata u Zagrebu, Magdalenić (1996) je utvrdio se da je ona neposredno poslije rata bila osobito velika prema Bošnjacima i Srbima (18. odnosno 28. mjesto od procjenjivanih 29 nacija), ali da je bila manja kod osoba koje su osobno poznavale barem jednog pripadnika tih etničkih grupa (što je bilo sukladno Allportovoj *hipotezi kontakta*), a osobna pogođenost ratom nije bila povezana s etničkom distancom (što je jedan od prvih takvih nalaza koji su kasnije potvrđivani). Unutargupno zatvaranje, kao proces koji traje, potvrdio je i Radin (2005) gotovo deset godina kasnije, tj. da vremenom u Hrvatskoj dolazi do sve veće nacionalne vezanosti i unutargupnog zatvaranja mladih ljudi. Zanimljivo je da se to događalo u vrijeme (dugotrajnih) priprema za ulazak Hrvatske u Europsku uniju, što je bila jedna od glavnih društvenih tema. Proces povećanja nacionalne vezanosti i skeptičnosti prema otvaranju prema drugima, sukladan je činjenici da je na referendumu o pristupanju EU (siječanj 2012.) izlazak birača bio samo 44%, od kojih je 66% glasalo za pristupanje, dakle postojala je velika podijeljenost stanovništva u pogledu ovoga životno

važnog pitanja. Sukladne rezultate dobili su Franc, Šakić i Kaliterna-Lipovčan (2010) ispitivanjem stavova prema doseljenicima u Istočnu Slavoniju, gdje ih je domaće stanovništvo percipiralo kao izvor međugrupne prijete.

Različitim dimenzijama međuetničkih odnosa i rata u Hrvatskoj kontinuirano se bavila istraživačka grupa Deana Ajdukovića i Dinke Čorkalo Biruški. Korišteni su različiti istraživački pristupi, longitudinalni kvantitativni i kvalitativni (brojni intervjui, fokusne grupe, etnografsko istraživanje). Većina istraživanja sustavno je provedena u Vukovaru, a manjim dijelom u Belom Manastiru, Kninu, Jasenovcu, nekoliko gradova u Istri, Banjoj Luci i Mostaru. To je omogućilo praćenja promjena u međuetničkim odnosima Hrvata i drugih etničkih grupa, prvenstveno Srba, u duljem vremenskom razdoblju (15 godina), dakle u vremenu kada se mogla pratiti stabilizacija međugrupnih odnosa. Posebnu su pažnju posvetili praktički i simbolički vrlo osjetljivom pitanju školovanja djece koja pripadaju većinskoj i manjinskoj grupi u višetničkim zajednicama, kao i različitim oblicima njihovih odnosa. Škola je tretirana kao ključan prostor susreta djece iz dvije etničke grupe u etnički podijeljenom gradu (Vukovar), a time i jedini prostor njihove socijalne integracije i normalizacije odnosa izvan etničkih okvira (Čorkalo Biruški i D. Ajduković, 2003; 2007, 2008a, b, 2012). Ova su istraživanja dosljedno pokazala da škola kao institucija ne potiče međuetničko približavanje djece i mladih te da se ne koriste mogućnosti koje mogu pomiriti brigu manjinske zajednice za očuvanje svojeg identiteta i kulture i pravo djece da odrastaju uz vršnjачke odnose koji nisu zadani etničkom pripadnošću. Istraživači su argumentirano istaknuli mogućnosti stvaranja interkulturalnog okruženja na spoznajama socijalne psihologije i empirijskih rezultata koji su pokazivali put kojima bi valjalo stvarati prosperitetnu zajednicu na načelima *modela socijalne rekonstrukcije nakon sukoba*.

Ovaj istraživački program ciljano je razvijen upravo u Vukovaru zbog njegovog istaknutog simboličkog statusa u hrvatskom i srpskom narativu o ratu. Radi se o socijalnom okruženju istodobno karakteriziranog dubokom kolektivnom traumatizacijom stanovnika, zajednicom s predratnim visokim životnim i komunalnim standardom, izrazite kohezije i integriranosti, s poviješću pozitivnog prožimanja brojnih etničkih grupa. Istraživanje procesa raspada te zajednice od 1990., međuetničke posljedice strahota nakon okupacije grada, povratka prognanih Hrvata i djelomičnog odlaska Srba, do fizičke obnove grada, ovi su istraživači započeli 1998. godine. Višegodišnji istraživački program praćenja promjena u zajednici u redovitim razmacima omogućio je empirijski utemeljen razvoj *modela socijalne rekonstrukcije traumatizirane zajednice nakon nasilnih sukoba* (D. Ajduković, 2003; 2004, 2005, 2006; Biro, D. Ajduković, Čorkalo, Djipa, Milin i Weinstein, 2004; D. Ajduković i Čorkalo, 2004a,b,c; Čorkalo, D. Ajduković, Weinstein, Stover, Djipa i Biro, 2004; Čorkalo Biruški i D. Ajduković, 2009, 2012; Čorkalo Biruški, 2012; Čorkalo Biruški, D. Ajduković i Löw, 2014; Freedman, Čorkalo, Levy,

Abazović, Leebaw, D. Ajduković, Djipa i Weinstein, 2004; Roose, De Ruyter, D. Ajduković, Fundter i Hövels, 2006). Čorkalo Biruški, D. Ajduković i Löw Stanić (2014) su konstruirali skalu za mjerenje socijalne rekonstrukcije (SORS-21).

U tom kontekstu valja naglasiti doprinos naših socijalnih psihologa povezivanju psihološke traume i socijalno-psiholoških procesa koji je prepoznat u europskim okvirima kao inovativni pristup (npr. D. Ajduković, 2004). On je bio potaknut kontinuiranim istraživanjima u ratom pogođenim zajednicama, ali je proširen na druga područja gdje dolazi do prožimanja socijalno-psiholoških procesa u zajednici, traume i mentalnog zdravlja.⁵ Tako je utvrđeno da se kod ratom traumatiziranih osoba pogled na svijet (svjetonazor) mijenja i da posreduje između traumatizacije i socijalnog oporavka odnosa u zajednici (Čorkalo Biruški, D., Ajduković i Löw Stanić, 2014; Čorkalo Biruški i Penić, 2014; Penić, Čorkalo Biruški i Elcheroth, 2014). Usporedba dvije višeetničke sredine (Vukovar i Istra) omogućila je dodatno utvrđivanje uloge kolektivne traumatizacije u međuetničkim stavovima većinske grupe (Jelić, Čorkalo Biruški, D. Ajduković, 2014). Utvrđeno je da Hrvati u Istri imaju znatno pozitivniji stav prema multikulturalnosti i negativniji prema asimilacionizmu od Hrvata u Vukovaru. Odrasli u obje sredine više su podržavali multikulturalnost nego njihova djeca, ali u Vukovaru su podržavali i asimilaciju manjina, dok u Istri nije nađena takva razlika između odraslih i djece. I ovo je potvrdilo ranije navedene spoznaje, dobivene u drugim sredinama i drugim metodama, da najmlađi pokazuju najveću etnocentričnu zatvorenost.

Jedna od specifičnih tema je bio proces političke socijalizacije mladih u kontekstu sukobljenih etničkih grupa koje žive u istom gradu (Reidy, Taylor, Merrilees, D. Ajduković, Čorkalo Biruški i Cummings, 2015). Istraživanje je provedeno fokusnim grupama s djecom od 11 do 15 godina starosti i njihovim roditeljima, pripadnicima hrvatske i srpske etničke grupe. Glavni nalaz je bio da se politička socijalizacija mladih odvija putem roditelja, vršnjaka, škole i medija, a da služi održavanju međugrupnih napetosti i podjela u Vukovaru. Na temelju tih nalaza, autori su predložili postupke kojima bi se to moglo promijeniti.

Skalu nacionalnog identiteta (NAIT), kao dijela socijalnog identiteta konstruirale su Čorkalo i Kamenov (1998) u sklopu šireg istraživanja nacionalnog identiteta i međunacionalne tolerancije. Ova je skala, ili njezini dijelovi, kasnije korištena u mnogim istraživanjima. Spomenuta studija pokazala je da su međunacionalnoj toleranciji sklonije osobe boljeg obrazovanja, manje autoritarni, oni s manje izraženim nacionalnim identitetom, te oni koji su manje kritični prema stanju demokracije u Hrvatskoj. Autorice su se založile za njegovanje nacionalnog identiteta svake etničke skupine i poštivanje individualnih prava svakog građana.

⁵ Za povezivanje socijalno-psiholoških procesa i psihološke traume, Europska asocijacija za traumatski stres (ESTSS) je 2008. godine dodijelila Deanu Ajdukoviću prestižnu nagradu Wolter de Loos za istaknuti doprinos europskoj psihotraumatologiji.

nina. U povezanom istraživanju (Čorkalo i Kamenov, 2003) utvrđeno je da je nacionalni identitet bio izraženiji kod učenika srednjih škola nego kod studenta i odraslih, a imali su i najveću socijalnu distancu prema drugim etničkim grupama. Od četiri komponente Skale nacionalnog identiteta, nacionalizam je bio prediktivan za veću socijalnu distancu. Etnički identitet bio je povezan s opravdavanjem postupaka vlastite grupe kao odrednice doživljaja kolektivne krivnje nakon međunacionalnog sukoba.

Dimenzionalnost hrvatskog domoljublja i nacionalnog identiteta su na nacionalnom uzorku ispitivali Franc, Ivičić i Šakić (2009), koji su dobili rezultate sukladne onima o kojima su nekoliko godina ranije izvijestile Čorkalo i Kamenov (1990). Franc i suradnici (2009) su krenuli od poznate razlike kritičkog i nekritičkog domoljublja koji su oboje pozitivno povezani s izraženošću nacionalnog identiteta, ali se radi o međusobno nezavisnim dimenzijama. Domoljublje se obično opisuje kao pozitivna privrženost i emocionalna vezanost za vlastitu naciju, po čemu je različito od nacionalizma koji počiva na uvjerenju u nadmoć vlastite nacije, zagovaranju nacionalne dominacije, negativnom odnosu prema i spremnosti na ponižavanje drugih grupa. Nacionalizam se može izjednačiti s nekritičkim domoljubljem. U ovom istraživanju Franc i suradnici su utvrdili da je među hrvatskim građanima znatno izraženije kritičko od nekritičkog domoljublja. Najvažnija odrednica kritičkog domoljublja bila važnost osobnog identiteta za pojam o sebi. Za razliku od toga, odrednice nekritičkog domoljublja su bile desna politička orijentacija, veća važnost vjere, izrazita važnost nacionalnog identiteta u samoodređenju sebe te pripadanje hrvatskoj (većinskoj) etničkoj grupi. Uloga identificiranja s vlastitom grupom u međugrupnim odnosima ispitivana je i laboratorijskim eksperimentima u kojima je sudjelovala Jelić (Saleem, Prot, Cikara, Lam, Anderson, i Jelić, 2015). Pokazalo se da sigurna privrženost ima ulogu u smanjivanju međugrupnih negativnih emocija i agresivnosti prema pripadnicima vanjske grupe, a da to posebice vrijedi za osobe koje su izrazito identificirane s vlastitom grupom.

Doživljaj kolektivne krivnje je svjesna emocionalna reakcija koja se javlja kada su naglašeni socijalni identitet pojedinca ili doživljaj povezanosti s grupom čiji su postupci nemoralni. Taj doživljaj ima dva aspekta: prihvaćanje i pripisivanje kolektivne krivnje. Čorkalo Biruski i Magoč (2009) su na uzorku Hrvata i Srba u Vukovaru utvrdile da se oni ne razlikuju u prihvaćanju kolektivne krivnje, ali Hrvati ju znatno više pripisuju, više opravdavaju postupke vlastite grupe i imaju izraženiji etnički identitet. Etnički identitet, pripisivanje kolektivne krivnje i opravdavanje postupaka vlastite grupe međusobno su pozitivno povezani, negativno povezani su etnički identitet i prihvaćanje kolektivne krivnje tijekom sukoba. Kolektivno pripisivanje i prihvaćanje krivnje pod utjecajem su identifikacije s grupom, što je posredovano opravdavanjem lošeg ponašanja pripadnika vlastite

grupe. Odnos prema vlastitoj grupi nakon sukoba je važniji za doživljaj kolektivne krivnje, a za pripisivanje krivnje su važnije kognicije i emocije prema vanjskoj grupi (Penić i Čorkalo Birušku, 2009; Jelić, Čorkalo Biruški i D. Ajduković, 2013). Milas, Rimac i Karajić (2001, 2007) su na nacionalno reprezentativnom uzorku građana Hrvatske istražili stavove prema oprost i pomirenju nakon Domovinskog rata. Spremnost na pomirenje je bila definirana kao socijalna distanca etničkih grupa, a razmatrani su preduvjeti za proces pomirenja. Rezultati su pokazali da je 4/5 građana skloni uvjetnom, obeštećujućem oprost, mali udio ih se priklanja bezuvjetnom oprost, a zanemarivi udio zagovara osvetu. Spremnost na oprost praktički nije bila povezana s bilo kojom od brojnih varijabli za koje su autori smatrali da mogu biti odrednice oprosta. Čorkalo Biruški, D. Ajduković, Löw i Bakić (2015) proveli su sa studentima istraživanje o mogućnostima i prediktorima međugrupnog opraštanja između Hrvata i Srba nakon Domovinskog rata. Uzorak je uključivao studente različitih sveučilišta i branitelje. Po prvi puta je u istraživanje međugrupnih odnosa uključen konstrukt ogorčenosti koji je razvijen na temelju neposrednih iskustava s ratom pogođenim i traumatiziranim osobama. Rezultati su pokazali kako je međugrupno opraštanje složen proces u čijoj se podlozi nalaze mnogi faktori. Dobivene su očekivane, premda vrlo male razlike između uzorka branitelja i studenata. Branitelji su manje spremni na oprost od studenata, nešto više smatraju da je hrvatska strana bila veća žrtva od srpske, osjećaju više negativnih međugrupnih emocija te veću simboličku prijetnju i međugrupno nepovjerenje. Posebice je važan nalaz da su osobe koje u većoj mjeri doživljavaju sebe ili svoju grupu žrtvom, manje sklone opraštanju, neovisno o objektivnoj viktimizaciji. Drugim riječima, subjektivni doživljaj viktimizacije važniji je od stvarne viktimizacije. Najvažnijim prediktorima pokazali su se kontekstualna ogorčenost i međugrupne emocije. Dok stvarna viktimizacija nije bila prediktivna za opraštanje, percipirana viktimizacija jest.

Istraživanje međugeneracijskog odnosa s etničkim identitetom povezanih konstrukata (Križanec i Čorkalo Biruški, 2009) pokazalo je da roditelji studenata iskazuju izraženiji nacionalizam od svoje (odrasle) djece koji iskazuju izraženiji kozmopolitizam. Osim sociodemografskih prediktora nacionalizam roditelja i studenta moguće je bilo predvidjeti i na temelju desne političke orijentacije, vertikalnog individualizma, te veće važnosti vjere, dok se kozmopolitizam mogao predvidjeti na temelju izraženije lijeve političke orijentacije. Jelić (2003) je provjerala postavke teorije socijalnog identiteta na stvarnim većinskim i manjinskim etničkim grupama djece i njihovih roditelja uvodeći konstrukt osobnog i socijalnog samopoštovanja kao faktora pozitivne pristranosti prema vlastitoj i sklonosti diskriminaciji vanjske grupe. Utvrdila je, u skladu s ranijim istraživanjima, da pripadnici većinske grupe imaju više socijalno samopoštovanje i izraženiji etnički identitet te da su skloniji pristranosti i diskriminaciji od pripadnika manjinske

grupe. Djeca su i u ovom istraživanju pokazala ekstremnije stavove prema vlastitoj i vanjskoj grupi od svojih roditelja. Pod vidom etničke socijalizacije važan je nalaz da je postojao jasan doprinos roditeljskih stavova i ponašanja, prije svega pristranosti roditelja, na stavove i ponašanja djece.

Provjeru postavki jedna od najutjecajnijih suvremenih socijalno-psiholoških teorija međugrupnih odnosa, *Teorije međugrupne prijetnje* (Stephan i Renfro, 2002) provela je Löw (2014). Teorija razmatra dvije vrste prijetnje: realističnu, koja predstavlja percepciju fizičke, ekonomske ili političke opasnosti od vanjske grupe, i simboličku, koja predstavlja doživljaj da je druga grupa prijetnja normama, vrijednostima, običajima i drugim simboličkim sustavima vlastite grupe. U ovom istraživanju se simbolička prijetnja pokazala medijatorom između međugrupnog kontakta i percepcije međugrupnih odnosa grupa nakon sukoba, što je sukladno iskustvima u podijeljenim zajednicama poput Sjeverne Irske. Nadalje, istraživanje je istaknulo važnost statusnih razlika između stvarnih većinskih i manjinskih grupa, što nije moguće postići u laboratorijskim uvjetima, gdje postoji opasnost od neopravdanih generalizacija i vjerovanja da o međugrupnim odnosima znamo više nego što je to stvarno kada postoje latentni sukobi između stvarne većine i manjine. Ugroženost identiteta učenika srpske nacionalnosti u Zagrebu bili su predmet dvaju istraživanja u kojima se jasno pokazao doživljaj simboličke prijetnje (Uzelac, Magdalenić, Milinković i Lazić, 1997; Uzelac i Magdalenić, 2001). U postkonfliktnim zajednicama doživljaj uskrate simbola stvara socijalni kontekst u kojem simbolička prijetnja postaje dominantnom, a pristup materijalnim resursima manje važnim. U praktičnom smislu, to znači da stvaranje zajedničkoga simboličkog prostora sukobljenih grupa koje žive u istoj zajednici može biti put prema smanjivanju doživljaja prijetnje, a onda i poboljšanju međugrupnih odnosa.

Istraživanje odnosa nacionalnog i europskog identiteta

Odnos nacionalnog i europskog identiteta aktualizirao se otvaranjem Europske unije prema potencijalnim članicama. Usporedna ispitivanja u Hrvatskoj i Srbiji u osnovi su nastojala odgovoriti na pitanje: je li moguće istodobno imati istaknuta oba socijalna identiteta (Kamenov, 2006; Kamenov, Jelić, Huić, Franceško, Mihić, 2006). U istraživanju na sudionicima iz Zagreba i Novog Sada utvrđeno je postojanje nezavisnog odnosa nacionalnog i europskog identiteta. Potvrđeno je da europski identitet i stav prema europskim integracijama nisu isti konstrukt. Sudionici su imali izraženiji nacionalni nego europski identitet, što je u skladu s očekivanjima jer je naglašenost nacionalnog identiteta poznata i često dokumentirana posljedica poratnog razdoblja.

Jedno od novih područja praktične primjene socijalno-psiholoških pojava, ali i sistematskog istraživanja proizašlo je iz iskustava s ratom i izbjeglištvom s kojima se hrvatsko društvo dramatično suočilo u razdoblju od 1991. do 1997. godine.

U odgovoru na taj izazov sudjelovali su brojni psiholozi, ali ovdje ćemo navesti samo ključne elemente koji dokumentiraju ulogu socijalnih psihologa. Tako je razvijen model *psihosocijalne pomoći prognanicima* (D. Ajduković, 1993a,b, 1996) utemeljen na kombinaciji socijalno-psiholoških spoznaja, socijalnog rada, mentalnog zdravlja i psihološke traume te perspektive psihologije u zajednici (engl. *community psychology*). Ova iskustva i otvaranje sasvim novog područja su kasnije našla primjenu u transdisciplinarnom reagiranju na velike nesreće i katastrofe (Bison i suradnici, 2010.). Posebna je osobina ovog područja da su, kao što je to redoviti slučaj u socijalnoj psihologiji, istraživanja izranjala iz uočavanja socijalnih procesa u praksi i služila su njezinom unapređenju. Transdisciplinarnost je vidljiva u temama koje su bile istraživane: odnos roditelja i djece u progonstvu, psihosocijalna prilagodba prognane djece i adolescenata, kontekstualni izvori i simptomi stresa prognane djece (M. Ajduković, 1993a,b,c, 1996; M. Ajduković i D. Ajduković, 1993, 1998; M. Ajduković, Miljević i Pećnik, 1992; M. Ajduković i Ljubotina, 1995); psihološka prilagodba prognanika (D. Ajduković, 1992), psihosocijalna prilagodba na progonstvo u starijoj životnoj dobi (M. Ajduković, 1994); pravni i psihološki aspekti obitelji u ratu (Alenčić i M. Ajduković, 1991); grupni oblici rada razvijeni za okolnosti rada u progonstvu (M. Ajduković i Čevizović, 1994; M. Ajduković, Čevizović i Kontak, 1995); psihosocijalne intervencije za osnaživanje djece u progonstvu (D. Ajduković i Joshi, 1999); intervencijski programi u zajednici (D. Ajduković i M. Ajduković, 2000, 2003); perspektive suživota nakon povratka povratnika u njihove zajednice opustošene ratom (Čorkalo i Kamenov, 1993), razvojni ishodi i antisocijalno ponašanje mladih koji odrastaju u etnički podijeljenim zajednicama (Štambuk, Ajduković i Čorkalo Biruški, 2015).

Konstrukt pravednog svijeta

Vjerovanje u pravedan svijet je konstrukt koji je na Odjelu (ranije odsjeku) za psihologiju Sveučilišta u Zadru niz godina dio istraživačkog programa pod vodstvom Vere Ćubele Adorić (Ćubela, 2001; Ćubela i Ivanov, 2000; Ćubela Adorić, 2004, 2011; Ćubela Adorić i Kvartuč, 2007). Za mjerenje ovog pojma konstruiran je niz mjernih instrumenata poput: Skala vjerovanja u pravedan svijet (Ćubela, 2002), Skala vjerovanja u nepravednost svijeta (Ćubela Adorić, 2012), Skala osjetljivosti na nepravdu (SON) i Skala imanentne i ultimativne pravde (Ćubela Adorić i Jurkin, 2010a,b), čije su metrijske karakteristike provjeravane (Ćubela, Proroković i Gregov, 1999).

Socijalno-psihološki aspekti maloljetničke delinkvencije i kriminaliteta

Istraživanja maloljetničke delinkvencije u našoj socijalnoj psihologiji imaju dugu tradiciju. Zvonarević je započeo ovaj smjer istraživanja još u svojoj doktorskoj disertaciji (1955), što se nastavilo u radovima koji su se bavili psihološkim aspektima

kriminaliteta (Tabaković, 1984; Bujanović-Pastuović, 1985) i mišljenjem građana o veličini kazne (Tabaković, Sušanj i Turčinović, 1991). Područje maloljetničke delinkvencije ostalo je snažno prisutno u socijalnoj psihologiji zahvaljujući Kljaićevim istraživanjima i otvaranju interdisciplinarnе suradnje s pravnicima (Bajer, Gajer i Kljaić, 1975) i posebice knjizi *Kasniji životni put delinkventne djece* (Bajer i Kljaić, 1990). Ovo je izuzetno djelo u kojem se kroz 10 godina pratio životni put djece koja su u prvoj točki istraživanja imala nepunih 14 godina, a u drugoj točki najveći broj ih je imao najmanje 22 godine. Ovakva istraživanja su vrlo rijetka u svijetu jer zahtijevaju puno resursa (ljudskih i materijalnih), tako da je u vrlo skromnim uvjetima hrvatske istraživačke scene ovo bio jedinstven pothvat. Među mnoštvom vrlo značajnih nalaza za praksu i teoriju socijalizacije djece i mladih sklonih devijantnom ponašanju, važno je istaknuti da su karakteristike djeteta i obitelji omogućile formiranje sklopa karakteristika kojim se može prognozirati buduće delinkventno ponašanje, naravno uz određenu razinu pogreške (Kljaić, 1982, 2007; Kljaić i Prišlin, 1984; Kljaić, Prišlin i Bajer, 1985, 1986). Rezultati su pokazali da je preko polovine sudionika nakon navršenih 14 godina prestalo činiti krivična djela, odnosno barem nisu bili evidentirani. Autori su to pripisali faktorima poput sazrijevanja, prilagođavanja društvenim normama, pozitivnoj izloženosti vršnjaka iz drugačijeg socijalnog okruženja (tijekom služenja vojnog roka) i donekle djelovanju odgojnih mjera. Pitanja svrhe, oblika i vremena primjene odgojnih mjera koja su autori istaknuli prije gotovo 30 godine jednako su ostala neodgovorena i danas. U području maloljetničke delinkvencije Kljaić je bio mentorski izrazito angažiran, što je pridonijelo proširivanju i produbljivanju područja.

Sljedeći značajan doprinos sustavnom istraživanju maloljetničkog neprihvatljivog ponašanja iz perspektive socijalne psihologije i unapređenju samoiskaza kao glavne tehnike za prikupljanje podataka od samih sudionika (nasuprot analizi sekundarne dokumentacije i službenih statističkih podataka) dala je Marina Ajduković (M. Ajduković, 1988a,b,1989, M. Ajduković i D. Ajduković, 1988). U sklopu istraživačkog programa duljeg trajanja sa suradnicama razvila je *Upitnik samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih - SDRP-2007* (Ručević, M. Ajduković i Šincek, 2009) koji je korišten u brojnim istraživanjima. Ona se u seriji istraživanja sustavno bavila vrijednosnim orijentacijama maloljetnih delinkvenata (1988, 1987, 1989a), faktorima recidivizma maloljetnih počinitelja krivičnih djela poput zaposlenosti (1989b) i stila odgoja (1989c), mogućnosti socijalne integracije delinkvenata i stava okoline (M. Ajduković, D. Ajduković i Tadinac, 1984), rasprostranjenosti rizičnog i delinkventnog ponašanja djece i mladih u urbanim sredinama (M. Ajduković, Ručević i Šincek, 2008), razlikama između mladića s ranim i kasnim javljanjem društveno neprihvatljivog ponašanja (Šincek i M. Ajduković, 2012). Kamenov i suradnice s Edukacijsko-rehabili-

tacijskog fakulteta zanimale su se za stigmatizaciju osuđenika za krivična djela (Lotar, Kamenov i Lebedina Manzoni, 2010). Grupa s Instituta Ivo Pilar bavila se sa sklonosti adolescenata socijalnim devijacijama i antisocijalnim ponašanjima (Šakić, Franc i Mlačić, 2002) te povezanošću rizičnih i antisocijalnih ponašanja mlađih adolescenata s privrženosti školi (Vrselja, Sučić i Franc, 2009). Šincek je ispitala utjecaj vršnjaka i spremnost na rizično ponašanje mladih (2011).

Bliski odnosi, partnerstvo i privrženost

Bliski odnosi su tema u socijalnoj psihologiji o kojoj svi udžbenici u dijelu o socijalnim odnosima imaju zasebna poglavlja. U hrvatsku socijalnu psihologiju ovu su temu uvele Željka Kamenov, Margareta Jelić i Vera Čubela. Jedno od prvih istraživanja u ovom području je ono Kamenov i Jelić (2003) u kojem je modificiran strani instrument za mjerenje privrženosti u različitim vrstama bliskih odnosa, a koji je bio originalno konstruiran za mjerenje konstrukta privrženosti u ljubavnim vezama. Skraćeni upitnik je zadržao dva faktora: anksioznost i izbjegavanje te je bio visoko pouzdan. Budući da su strana istraživanja prvenstveno usmjerena na ispitivanje privrženosti u partnerskim odnosima, Kamenov i Jelić (2005) su postavile pitanje kako je to u drugim oblicima veza. Prema teoriji, stil privrženosti koji se usvoji u djetinjstvu definira strukturu i kvalitetu kasnijih odnosa s različitim značajnim osobama, dakle ne samo između partnera, već i s članovima obitelji i prijateljima. Stoga je ispitivana stabilnost stilova privrženosti studenata u romantičkim vezama, prijateljstvima i obiteljskim odnosima (Kamenov i Jelić, 2005; Kamenov, 2007). Utvrđeno je da osobe imaju sigurniju privrženost s članovima obitelji i prijateljima nego s partnerima, a jedini stil koji je bio relativno stabilan u različitim odnosima je bila sigurna privrženost. Nesigurna privrženost u romantičnim vezama se nadoknađivala sigurnijom u ostalim, manje ugrožavajućim vezama s prijateljima i članovima obitelji. Nalazi da ljudi mogu imati različite stilove privrženosti tijekom života i u različitim vrstama odnosa bacaju drugačije svjetlo na klasičnu teoriju privrženosti (Marušić, Kamenov i Jelić, 2006). Kasnije je dodatno istraživana privrženost među prijateljima (Marušić, Kamenov i Jelić, 2011; Lotar Rihtarić i Kamenov, 2013). Istraživana je i privrženost u bliskim odnosima tijekom različitih životnih razdoblja, tj. u adolescenciji i odrasloj dobi (Kamenov, Jelić i Lotar Rihtarić, 2014). Inače, istraživanja osobina partnerstva, romantičnih veza i brakova počivaju na ispitivanju dijada, tj. oba člana para, što ih čini posebno zahtjevnim i osjetljivima, a to je napravljeno u više istraživanja u ovom području.

Pitanje po čemu se razlikuju uspješne i neuspješne ljubavne veze, koji su prediktori zadovoljstva ljubavnom vezom te njezine kvalitete i stabilnosti bili su predmetom opsežnog istraživanja parova koji žive zajedno (Tadinac, Kamenov, Jelić i Hromatko, 2007). Pokazalo se da su zadovoljstvo i kvaliteta vezom pove-

zani s visokom procjenom vlastite vrijednosti kao partnera i još višom procjenom vrijednosti partnera, čestinom pozitivnih interakcija, zadovoljstvom seksualnim životom i udjelom u odlučivanju, raspodjelom poslova i financijskih izdataka. Stabilnost veze ovisila je dotadašnjem ulaganju u vezu, sukladno socijalno-psihološkim teorijama. Članovi uspješnih parova smatraju da su profitirali svojom vezom obzirom na partnerovu i vlastitu vrijednost na tržištu, imaju niže izbjegavanje i anksioznost, seksualno su zadovoljniji i procjenjuju partnera komunikacijski kompetentnijim. Kvaliteta sadašnjih odnosa (romantičnih i s obitelji) povezana je s kvalitetom odnosa između roditelja u vrijeme odrastanja sudionika istraživanja (Jelić i Kamenov, 2015). Emocionalno pozitivna ili sukobljujuća ponašanja pridonose zadovoljstvu brakom u većoj mjeri nego osjećaj ljubavi, ali osobe koje više pokazuju i percipiraju ljubav više su zadovoljne brakom (Jelić, Kamenov i Huić, 2014).

U drugim istraživanjima bliskih odnosa i partnerstva teme su uključivale: atribuciju partnerova negativnog ponašanja i kvalitetu braka (Ćubela i Rakić, 2001); taktike samopredstavljanja muškaraca i žena ovisno o vrsti odnosa s ciljnom osobom (Jelić i Ištok-Novak, 2014); kvalitetu i stabilnost odnosa u funkciji podjele moći u odlučivanju i obiteljskih obaveza (Kamenov, Jelić, Tadinac i Hromatko, 2007; Bartolac i Kamenov, 2011, 2013); partnerske odnose u kontekstu roda i rodni uloga, iskustva rodno neravnopravnog odnosa u obitelji (Kamenov, Huić i Jugović, 2011); međukulturnu stabilnost prediktora bračnog zadovoljstva koje je pokazalo da postoji malo sličnosti između hrvatskih i iranskih parova (Tadinac, Bajoghli, Joshagani, Hromatko, Jelić i Kamenov, 2012); odnos između osobina ličnosti i privrženosti partnerima (Marušić, Kamenov i Jelić, 2006; Jozić, Milas i Mlačić, 2011).

Ćubela i suradnice sustavno su se bavile prilagodbom i razvojem instrumenta za mjerenje različitih aspekata partnerskog odnosa: Skala zadovoljstva brakom (Ćubela Adorić, Mičić i Nekić, 2014), Skala sklonosti idealiziranju braka (Ćubela Adorić i Juranić, 2010), Skala uspješnosti rješavanja bračnih konflikata (Ćubela Adorić i Kovač, 2010), Skala percipirane pravednosti u braku (Ćubela Adorić i Mičić, 2010), Skala bračne stabilnosti (Ćubela Adorić, i Vugdelija, 2010), Upitnik bračne usklađenosti (Ćubela, 2002), Skala zadovoljstva brakom (Ćubela Adorić, Mičić i Nekić, 2014).

Uz to Ćubela (2006) je napisala temeljiti pregled spoznaja o bliskim odnosim u odrasloj i starijoj dobi, a Jelić (2009a) prikaz odnosa između privlačnosti, privrženosti i ljubavi.

Rodne uloge i rodni identitet

Rodne uloge i rodni identitet područja su za koje interes u našoj socijalnoj psihologiji počinje osamdesetih godina prošlog stoljeća. Kasnije se to proširuje i na socijalno-psihološka pitanja odnosa prema seksualnim manjinama u suvremenom hrvatskom društvu.

Jedno od ranih kvaziekperimentalnih istraživanja odnosilo se na ulogu spola u procjeni karakteristika ciljne osobe (Bezinović, Raboteg-Šarić i Božičević, 1981) koje je pokazalo su mlade žene različito procjenjivale osobe s istim biografijama ovisno o tome jesu li mislile da se radi o ženama ili muškarcima, a netradicionalno ponašanje muškaraca su negativnije procijenile nego isto takvo ponašanje ženskih osoba. Socijalizaciju stereotipa spolne uloge kod djece predškolske dobi ispitala je Hudek (1986), a malo kasnije su ispitivani stavovi adolescenata prema rodnoj jednakosti u različitim područjima života (Raboteg-Šarić i Ravlić, 1990). Raboteg-Šarić konstruirala je instrument za ispitivanje stavova o ravnopravnosti spolova (2002).

Do sada najveće istraživanje o rodnoj ravnopravnosti provedeno na nacionalno reprezentativnom uzorku građana bavilo se stavovima, percepcijom, iskustvima s rodnom ravnopravnosti i odnosom prema rodnoj diskriminaciji objavljeno je u knjizi koju su uredile Kamenov i Galić (2011), a autori su bili D. Ajduković, Baranović, Galić, Jelić, Jugović, Huić, Kamenov i Leinert-Novosel. U poglavljima su izložene teorijske i empirijske spoznaje o rodnim pitanjima u obitelji, poput socijalizacije djece i rodno tipizirana ponašanja u obitelji, podjela kućanskih poslova i brige o djeci između roditelja, sudjelovanje partnera u donošenju odluka i upravljanju financijskim resursima obitelji. Analizirane su dobne, spolne i regionalne razlike te sklonost rodnoj diskriminaciji u četiri životna područja – obitelji, obrazovanju, tržištu rada i politici, kao i načini reagiranja na rodnu diskriminaciju. Rezultati jasno upućuju da u Hrvatskoj ravnopravnost žena i muškaraca u obitelji nije postignuta. Obiteljske odnose karakterizira nejednaka podjela obveza između žena i muškaraca te nejednak tretman muške i ženske djece. Od žena se očekuje da preuzmu većinu brige o djeci i kući, premda su zaposlene kao i njihovi partneri. Kroz nejednak tretman sinova i kćeri daje se na znanje kakva su očekivanja od svakog spola i kakve bi uloge trebali preuzeti u obitelji. Više rodne diskriminacije se doživljava u primarnim obiteljima nego u onima koje su sudionici zasnovali, a nejednak tretman znatno je bio češći od roditelja nego partnera, odnosno partnerice. Podjela moći između partnera u donošenju važnih odluka i upravljanju obiteljskim financijama percipira se znatno ravnopravnijom. Iz toga se moglo zaključiti da su u hrvatskom društvu žene u obiteljima uglavnom ravnopravne muškarcima u odlučivanju i upravljanju novcem. U području obrazovanja žene, mlađi i obrazovaniji, te sudionici iz urbanih sredina skloniji su ravnopravnijim stavovima. Pritom je utvrđeno da same žene u znatnom broju

podržavaju promicanje tradicionalne slike žene preferencijom stereotipnih izbora škola i zanimanja. Oko 50% žena te jedna trećina muškaraca su bili izloženi nekoj vrsti neravnopravnog tretmana u primarnoj obitelji, i to podjednako od oba roditelja. Žene koje su doživjele rodnu diskriminaciju percipiraju više rodne diskriminacije u suvremenom hrvatskom društvu nego žene koje nisu imale to iskustvo. Bez obzira na spol, sudionici koji su doživjeli rodnu diskriminaciju imaju egalitarnije stavove prema rodnim ulogama i spremniji su se uključiti u akcije za smanjivanje rodne diskriminacije. Nalazi su uglavnom potvrdili kako je u našoj kulturi još uvijek prisutan jak utjecaj tradicionalnih socijalnih normi vezanih uz rodne uloge koji se prvenstveno očituje u spremnosti na rodno neravnopravno postupanje.

Rodni stereotipi o zanimanjima važniji su za odabir vrste škole i područja studija nego što su to rodne uloge (Jugović, 2010, 2015). Učenici srednjih škola su se umjereno slagali sa stereotipnim prikazom žena i muškaraca u medijima, a djevojke su bile osjetljivije na takvo prikazivanje žena. Kod mladića je jedan od prediktora podržavanja stereotipiziranog izgleda, osobina i uloga žena bila usvojena maskulina rodna uloga (Bubalo i Jelić, 2015).

Pregledom više od 40 hrvatskih istraživanja o partnerskim odnosima u kontekstu roda i rodnih uloga Kamenov, Huić i Jugović (2014) su ustvrdile da su rodne razlike male i često nestabilne. Smatraju da se ne može govoriti o muškoj i ženskoj vrsti partnerskog odnosa jer podaci pokazuju da su muškarci i žene mnogo više međusobno slični nego različiti na većini dimenzija i aspekata koji su važni za bliske odnose. Tijekom razvoja instrumenta za ispitivanje rodnih uloga u adolescenciji pokazalo se da se rodne uloge u toj dobi očituju u različitim očekivanjima od mladića i djevojaka u širokom spektru osobina, ponašanja i interesa vezanih uz školu, obitelj, slobodno vrijeme, izgled i intimne odnose (Jugović i Kamenov, 2008). Također je nađeno da je koncept rodnih uloga u adolescenciji kompleksniji od postojećih definicija te da postoje specifičnosti rodnih uloga u hrvatskom kontekstu u odnosu na druga društva.

Specifičnosti socijalno-psiholoških aspekata seksualnih manjina predstavljaju novu temu koja je bile predmetom nekoliko istraživanja. Istraživani su stigmatizacija (Jugović, Pikić i Bokan, 2006) i nasilje nad lezbijkama, gejevima i biseksualnim osobama (Pikić i Jugović, 2006), koji su pokazali da pripadnici ovih skupina osjećaju snažnu stigmatizaciju i da ih je preko polovice doživjelo neki oblik nasilja u prethodne četiri godine. Uvjerenja o rodnim ulogama i istospolnim odnosima ispitana na nacionalno reprezentativnim uzorcima u Hrvatskoj i Sloveniji su kod žena bila egalitarnija i manje homonegativna nego muškaraca, kao i kod nereligioznih u odnosu na religiozne (Jugović i Ančić, 2013). Istraživanje o stavovima studenata o pravima osoba homoseksualne orijentacije provedeno je na velikom uzorku studenata u razdoblju kada se u Hrvatskoj pripremao

Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola, koji je u dijelu javnosti izazivao snažene prijepore (Huić, Jugović i Kamenov, 2015). Najveća podrška je bila za ravnopravnost u svijetu rada, a mala za prava usvajanja djece, sklapanja braka i medicinski potpomognutu oplodnju. Prava su više podržavale studentice, osobe s manje izraženim modernim predrasudama prema homoseksualnim osobama, manje religiozni te oni koji su imali više kontakta s homoseksualnim osobama. Jedno istraživanje se bavilo strategijama održavanja prijateljstava i zadovoljstvom istospolnim prijateljima (Huić i Smolčić, 2015).

Agresija i različiti pojavnici nasilja

Agresija i nasilje su područje socijalne psihologije koje pobuđuje veliki interes zbog toga što nema osobe bez iskustva s agresijom i nekim oblikom nasilja. Stoga je logično da su različite teorije nastojale objasniti korijene, pravilnosti u razvoju agresije i nasilja na međuosobnoj i međugrupnoj razini, kao i postupke za njihovo smanjivanje i preveniranje. Kod nas je agresija istraživana korištenjem eksperimentalnog pristupa, poput situacijskih determinanti agresivnosti uz provjeravanje postavki teorija agresivnosti (Žužul, 1987), uloge računalnih igara i agresivnog ponašanja (Frappanti-Roglić, 1998). No, većinom su u radovima iz područja nasilja korišteni drugi pristupi, pretežno korelacijski. Na primjer, u istraživanju latentne i manifestne agresivnosti i dimenzija ličnosti (Poljuha i Žužul, 1987), atribucijama seksualnog nasilja u ratu i miru (Raboteg-Šarić, Rijavec i Olujić, 1997), agresivnog i prosocijalnog ponašanja djece (M. Ajduković, Rajhvajn Bulat i Sladović Franz, 2008). Ovo područje socijalne psihologije karakterizira znatna publicistička aktivnost, uključujući programske smjernice i dokumente u vezi prevencije i tretmana za zaustavljanje nasilja. Ciljne grupe u istraživanjima najčešće su bila djeca, tako da su od različitih aspekata suzbijanja nasilja nad djecom ovdje probrani samo neki primjeri: stavovi stručnjaka o suzbijanju zlostavljanja djece (M. Ajduković, 1991; M. Ajduković, Petak i Mršić, 1992; M. Ajduković, Sušac i Rajter, 2011), nasilje nad djecom u obitelji (M. Ajduković, 2001; Pećnik, 2001), nasilju nad ženama u obitelji (M. Ajduković, 2000; M. Ajduković i Pavleković, 2000), psihosocijalne intervencije s počiniteljima nasilja u obitelji (M. Ajduković, 2004), nasilje u obitelji (M. Ajduković i Pećnik, 1994; M. Ajduković, 2003), smjernice za planiranje, provedbu i evaluaciju preventivskih i tretmanskih programa zaštite djece od nasilja (M. Ajduković i Marohnić, 2010), nasilje u vezama mladih (M. Ajduković i Ručević, 2009; dD. Ajduković, M. Ajduković, Cesar, Kamenov, Löw, i Sušac, 2011).

Znatno je manje radova koji su se bavili nasiljem u drugim populacijama, poput starijih osoba: razvoj skale za procjenu osjetljivosti za nasilje nad starijima u obitelji (M. Ajduković, Muslić i Rusac, 2008; Rusac i M. Ajduković, 2009), ispitivanje osjetljivosti studenata za nasilje nad starijima (Muslić, Rusac i M. Ajduković, 2009), obiteljsko nasilje nad starijim osobama (M. Ajduković, Ogresta i Rusac, 2009).

Znanja iz socijalne psihologije bliskih odnosa, grupa, promjene stavova, atribucija i samopoimanja našla su praktičnu primjenu u preventivnim programima i razvoju tretmana za suzbijanje nasilja u bliskim odnosima, partnerstvu i obitelji. Stoga su nakon testiranja programa izrađeni brojni priručnici koje koriste psiholozi i stručnjaci u drugim disciplinama, kao što su: psihosocijalni tretman počinitelja nasilja u obitelji (Jusupović, Žižak, D. Ajduković, Kraljević, M. Ajduković i Vrban, 2008), priručnik o provedbi *Protokola o postupanju u slučaju obiteljskog nasilja* (D. Ajduković, 2010), prevencija nasilja u mladenačkim vezama (D. Ajduković, 2011). Radilo se na promicanju razumijevanja uzroka nasilja i načina njegovog suzbijanja te istraživala učinkovitost intervencija (D. Ajduković, 2009, 2012; D. Ajduković i M. Ajduković, 2010; D. Ajduković, Löw i Sušac, 2011; D. Ajduković i Jusupović, 2012; D. Ajduković i Löw Stanić, 2014).

Prosocijalno ponašanje

Prosocijalno ponašanje je područje koje se u našoj socijalnoj psihologiji intenzivno istraživalo u jednom razdoblju, da bi interes zatim opao. Početna istraživanja bavila su se karakteristikama osoba u nevolji i pomaganjem u stvarnoj životnoj situaciji (Raboteg-Šarić i Šarić, 1984), motivacijom za darivanje krvi (Raboteg-Šarić i Kapetanović, 1993), starim pitanjem nalazi li se u osnovi pomaganja drugima egoizam ili altruizam (Raboteg-Šarić, 1984/1985) i definiranjem i mjerenjem empatije u socijalno-psihološkim istraživanjima (Raboteg-Šarić, 1986/1987). Ista je autorica kasnije izradila skalu za mjerenje altruizma (Raboteg-Šarić, 2002). Najopsežniji pregled prosocijalnog ponašanja dala je Zora Raboteg-Šarić u knjizi *Psihologija altruizma* (1995) koja se temelji na njevoj doktorskoj disertaciji (1993). Samo istraživanje je uključilo izradu skala za mjerenje empatije i za mjerenje altruističnog ponašanja. Pokazalo se da se osobe s razvijenijom sposobnosti doživljavanja emocionalne empatije ponašaju altruističnije, a da je emocionalna komponenta prosocijalne motivacije važnija od kognitivne. Povezanost između emocionalne empatije i altruističnog ponašanja jača je u osoba koje su usvojile zrelije moralno rasuđivanje. Zanimljivo je istraživanje koje je koristilo kombinaciju longitudinalnog i transverznog nacrtu u kojem je korištena metoda sistematskog opažanja predškolske djece u pogledu njihovog prosocijalnog i agresivnog ponašanja godinu dana prije rata i godinu dana kasnije (Raboteg-Šarić, Žužul i Keresteš, 1994). Pokazalo se da je rat imao snažan utjecaj na povećanje prosocijalnog, ali ne i agresivnog ponašanja.

Istraživanja prosocijalnog ponašanja nastavila je Brkljačić, zanimajući se prvenstveno za psihologijske aspekte doniranja organa (Brkljačić, 1999, 2002, 2003; Brkljačić, Ferić i Rihtar, 2003; Brkljačić i Franc, 2005) i stavove prema donaciji organa (Topić, Brkljačić i Grahovac, 2006).

Neka prepoznatljiva ostala područja naše socijalne psihologije

Među ostalim područjima naše socijalne psihologije ili grana koja su izrasle iz nje, valja spomenuti nekoliko koje se razlikuju po vremenu nastanka i razvoju, a i po opsegu istraživanja ili primjene u praksi. Sigurno u ovom prikazu nedostaju neka područja koja su sporadično istraživana ili koja bi netko drugi uvrstio u prikaz socijalne psihologije u nas, ali su ovaj izbor nalagali praktični razlozi.

Samopoimanje i samopoštovanje

Stvaranje pojma o sebi i slike o sebi je područje u kojem se usko isprepleću socijalno-psihološki konstrukti, proces socijalizacije, ličnosti i razvojne psihologije (vidi prilog Katicice Lacković-Grgin u ovoj knjizi). Odgovor na pitanje „Tko sam ja?“ suština je pojma o sebi i osobnom identitetu, a proizvod je složenog međudnosa između svijesti o sebi koja se formira u odnosu na socijalnu okolinu. Stoga je bitan dio pojma o sebi odnos s drugim ljudima, interpretiranje prošlih socijalnih iskustava, uvjerenja o sebi u socijalnom okruženju, usporedba sebe i drugih itd. Socijalna evaluacija, kao bitan element formiranja pojma o sebi, nailazi na praktične probleme u operacionalizaciji i mjerenju, što su istražili Burušić, Milas i Rimac (2003). Na uzorku studentica i studenata primijenili su niz ljestvica koje barem nominalno opisuju različite vidove socijalne evaluacije i provjerili su može li se konstrukt socijalne evaluacije svesti na manji broj temeljnih faktora. Našli su da postoji velika povezanost nominalno raznorodnih konstrukata te da se socijalna evaluacija zaista može opisati manjim brojem faktora. Samopoimanjem iz perspektive socijalne psihologije najviše se bavila Margareta Jelić. Ispitivala je odnos samopoimanja i samopoštovanja (Jelić, 2008, 2009b), ulogu samopoštovanja u unutargrupnoj i međugrupnoj pristranosti (Jelić, 2009c), raspravljala je o novom konstrukt sigurnosti samopoštovanja kao mogućem odgovoru na problem operacionalizacije razine samopoštovanja i njegovog kontekstualnog variranja (Jelić, 2012). Vrlo je korisno da je validirala hrvatsku verziju skale socijalnog samopoštovanja (Jelić, 2009d) i provjerila mogućnost korištenja *Testa implicitnih asocijacija* za mjerenje samopoštovanja (Jelić i Tonković, 2009).

Ekološka psihologija

Ekološka psihologija se bavi uzajamnim odnosom čovjeka i fizičke okoline koja je proizvod čovjekovog djelovanja, pri čemu socijalni kontekst stvara simbolička značenja i praktične okolnosti u kojima se odvija čovjekovo ponašanje. Zbog toga se socijalna psihologija smatra izvorištem ekološke psihologije. Ova grana psihologije počela se razvijati osamdesetih godina prošlog stoljeća s intenzivnom produkcijom sljedećih desetak godina, nakon čega je zamrla, ali se vide znakovi oživljavanja u najnovije vrijeme. Objavljeni radovi bavili su se definiranjem uloge

ekološke psihologije (D. Ajduković, 1984, 1987, 1991), psihologijskim aspektima stanovanja (D. Ajduković, Jusupović i Vučinić, 1980; D. Ajduković, 1984), osobnog prostora (D. Ajduković i Bistrović, 1987; D. Ajduković, 1988; Vranić, 2003), psihosocijalne klime (D. Ajduković, 1990; D. Ajduković i Kulenović, 1990; M. Ajduković, D. Ajduković i Kulenović, 1991; M. Ajduković, Prišlin i D. Ajduković, 1991), percepcije okolinskih opasnosti (Čorkalo, 1992, 1995, 1996), urbane okoline (D. Ajduković i Čorkalo, 1992; Jelić i Löw Stanić, 2014; Jelić, Šeruga i Mikloušić, 2014).

Socijalizacija u uvjetima siromaštva

Socijalno funkcioniranje i socijalizacija u uvjetima siromaštva kao socijalno-psihološki relevantna pojava predmet je novog interesa naših psihologa. To je još jedan primjer odgovora socijalne psihologije na procese u društvu koji se izravno odražavaju na ponašanje ljudi. U ovom slučaju riječ je o odrazu dramatičnog pogoršanja socijalnog konteksta zbog dugotrajne ekonomske krize koja je na psihološkom planu povećala nesigurnost, neizvjesnost i psihološku uznemirenost, rizike za funkcioniranje obitelji. Ovo je izrazito transdisciplinarno područje u kojem se prepliću psihologija, socijalni rad i socijalna politika. Prva istraživanja su pokazala da su ekonomske teškoće kao socijalno-situacijski stresor prethodnik nasilja nad djecom i dio najnovijih modela obiteljskog stresa (M. Ajduković i Rajter, 2014). Subjektivni indikatori socioekonomskog statusa su značajniji od objektivnih pokazatelja u objašnjavanju psihičkih poteškoća adolescenata, a percepcija financijskih poteškoća odražava i psihološko značenje koje im ljudi pogođeni teškoćama pridaju (M. Ajduković i Rajhvajn Bulat, 2012). Može se očekivati da će ovo područje biti još dugo u fokusu barem jedne istraživačke grupe u Hrvatskoj.

Udžbenički tekstovi iz socijalne psihologije

Nastava iz socijalne psihologije se u nas u početku temeljila na radovima prvih nastavnika, zatim niz godina na Zvonarevićevoj *Socijalnoj psihologiji* (1967), osamdesetih godina su postali dostupniji udžbenici američkih autora na engleskome. Primjer su prijevodi udžbenika socijalne psihologije, poput Hewstone i Ströbe (2003), Pennington (2004), Aronson, Wilson i Akert (2005), Brown (2006). U kontekstu širenja znanja o nekim dijelovima socijalne psihologije treba znati da se o njima pisalo u gimnazijskim udžbenicima (Zvonarević, 1962; Šverko i suradnici, 1992; Bratko, 2001). Uz to valja istaknuti udžbenike iz socijalne psihologije za studente prava (Petković i Magdalenić, 1971; Sorokin, 1967; Sorokin i Magdalenić 1982). Još uvijek jedini udžbenik grupnog rada napisala je M. Ajduković (1977). Za potrebe specifične publike u vojsci Milas i Ćubela (2000) su napisali vrlo pregledno poglavlje o stavovima, predrasudama i stereotipima. U udžbeniku

Primijenjena psihologija: pitanja i odgovori, koji je uredila Dinka Čorkalo Biruški (2009) sadržaji iz socijalne psihologije obrađeni su u četiri od 20 poglavlja. Knjiga *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima* Gorana Milasa (2009) postala je nezamjenjiv udžbenik u podučavanju metoda koje se primjenjuju u socijalnoj psihologiji.

Zaključak

Socijalna psihologija u Hrvatskoj počela se razvijati ranih pedesetih godina prošlog stoljeća u odvojenosti od tada suvremenih spoznaja, metoda i tema u svijetu. Kao i drugdje, njezino je obilježje uvijek bilo i ostalo nastojanje da na znanstveni način odgovori na aktualne izazove koje nose društveni procesi i svakodnevni život u realnom socijalnom okruženju. To je prepoznatljivo tijekom četiriju razdoblja razvoja hrvatske socijalne psihologije. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća počinje korištenje paradigme eksperimentalne socijalne psihologije i uspostavljanje komunikacije sa socijalnim psiholozima u svijetu. Krajem trećeg razvojnog razdoblja, od 1980-ih godina, dolazi do znatnog porasta interesa za socijalnu psihologiju, što je vidljivo u velikom povećanju broja istraživanja od kojih se neka bave provjeravanjem temeljnih pretpostavki teorija socijalne psihologije, a druga primijenjenom socijalnom psihologijom, broju doktorskih disertacija, magistarskih radova i zanimanju studenata. Devedesete godine vrijeme su uspostavljanja nekoliko snažnih istraživačkih grupa koje se bave suvremenim temama i ravnopravno sudjeluju u međunarodnoj istraživačkoj zajednici, što se učvrstilo i proširilo u protekla dva desetljeća. Vrlo solidna kadrovska baza i smiono otvaranje novih područja istraživanja i prakse u našoj socijalnoj psihologiji osobina je četvrtog razvojnog razdoblja, što garantira da će ova grana psihologije i dalje uspješno napredovati i odgovarati na nove izazove.

Literatura

- Ajduković, D. (1984a). Psiholgijski pogled na jedan aspekt društvene krize. *Primijenjena psihologija*, 5, 244-247.
- Ajduković, D. (1984b). Psiholgijski problemi istraživanja kvalitete stanovanja. U: K. Lacković Grgin (ur.), *Zbornik radova "VI Dani psihologije"* (str. 47-54). Zadar: Filozofski fakultet,
- Ajduković, D. (1987). O psiholgijskom pristupu ekološkim problemima. *Sveske Jugoslavenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja*, 6, 59-64.
- Ajduković, D. (1988). A contribution to the methodology of personal space research. *Psychologische Beiträge*, 30, 198-208.
- Ajduković, D. (1990). Psychosocial climate in correctional institutions: Which attributes describe it? *Environment & Behavior*, 22, 420-432.
- Ajduković, D. (1991). Čovjekova okolina i psihologija. U: V. Kolesarić, M. Krizmanić i B. Petz (ur.), *Uvod u suvremenu psihologiju* (str. 449-509). Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

- Ajduković, D. (1992). Psychological adaptation problems among displaced people. *Psychologische Beiträge*, 34, 157-164.
- Ajduković, D. (1993a). Model pružanja psihološke pomoći prognanicima. U: D. Ajduković (ur.), *Psihološke dimenzije progona* (str. 25-42). Zagreb: Alinea.
- Ajduković, D. (1993b). Psihološke okolnosti progona i izbjeglištva. U: D. Ajduković (ur.), *Psihološke dimenzije progona* (str. 11-24). Zagreb: Alinea.
- Ajduković, D. (1996). Psihološke okolnosti življenja u progona i psihosocijalna pomoć. U: J. Pregrad (ur.), *Stres, trauma, oporavak* (str. 217-228). Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Ajduković, D. (ur.) (2003). *Socijalna rekonstrukcija zajednice: Psihološki procesi, rješavanje sukoba i socijalna akcija*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Ajduković, D. (2004). Social contexts of traumatization and healing. *Medicine, Conflict and Survival*, 20(2), 120-135.
- Ajduković, D. (2005). Social (re)construction of a local community after massive traumatization. U: M. J. Friedman i A. Mikus-Kos (ur.), *Promoting the psychosocial well being of children following war and terrorism* (str. 3-9). Amsterdam: IOS Press.
- Ajduković, D. (2006). Barriers to social reconstruction of communities in the aftermath of organized violence. U: U. Ewald i K. Turković (ur.), *Large scale victimization as a potential source of terrorist activities* (str. 269-277). Amsterdam: IOS Press.
- Ajduković, D. (2009). Uloga muškaraca u zaustavljanju nasilja nad ženama. *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije*, 825-828.
- Ajduković, D. (ur.) (2010). *Priručnik o provedbi Protokola o postupanju u slučaju obiteljskog nasilja*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć i UNDP.
- Ajduković, D. (ur.) (2011). *Prevenција nasilja u mladenačkim vezama: Priručnik za voditelje programa*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Ajduković, D. (2012). Prevenција nasilja u mladenačkim vezama. U: V. Božičević, S. Brlas, i M. Gulin (ur.), *Psihologija u zaštiti mentalnog zdravlja* (str. 183-198). Virovitica: Zavod za javno zdravstvo „Sveti Rok“ Virovitičko-podravske županije.
- Ajduković, D. (2015). Online istraživanja: Metodološki izazovi i zamke. U: Zarevski, P., Jurin, T., i Modić Stanke, K. (ur.), *Sažeci priopćenja 22. Dani Ramira i Zorana Bujasa* (str. 102). Zagreb: Filozofski fakultet.
- Ajduković, D. i Ajduković, M. (1989). Struktura stavova studenata o problemima vezanim uz AIDS. *Primijenjena psihologija*, 10(3), 185-194.
- Ajduković, D., & Ajduković, M. (1991). University students and AIDS: Knowledge, attitudes and behavioral adjustment. *Psychological Reports*, 69, 203-210.
- Ajduković, D., & Ajduković, M. (2000). Community based program in meeting the psychosocial needs of children in a resettlement process. U: U. Van Willigen (ur.), *Health hazards of organized violence in children: Coping and protective factors* (str. 169-177). Utrecht: Stichting Pharos.
- Ajduković, D., & Ajduković, M. (2003). Systemic approaches to early interventions in community affected by organized violence. U: R. Orner i U. Schnyder (ur.), *Reconstructing early interventions after trauma. Innovations in the care of survivors* (str. 82-92). Oxford: Oxford University Press.
- Ajduković, D., & Ajduković, M. (2010). Nasilje u obitelji: što zdravstveni djelatnici mogu učiniti. *Medicina Fluminensis*, 46(3), 292-299.
- Ajduković, D., Ajduković, M., Cesar, S., Kamenov, Ž., Löw, A. i Sušac, N. (2011). *Prevenција nasilja u mladenačkim vezama*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.

- Ajduković, D., Ajduković, M. i Prišlin, R. (1991). *AIDS i mladi - psihosocijalne dimenzije*. Zagreb: Medicinska naklada – Zagreb.
- Ajduković, D., Ajduković, M., & Prišlin, R. (1992). Predicting AIDS-induced behavioral change in the general population of young people. *Journal of Applied Social Psychology*, 22, 1776-1795.
- Ajduković, D. i Bistrović, E. (1987). Prilog grafičkoj metodi istraživanja kognitivnih prostornih mapa. *Revija za psihologiju*, 17, 67-80.
- Ajduković, D. i Čorkalo, D. (1992). Empirijsko utvrđivanje simbola grada. *Socijalna ekologija*, 1(3), 309-320.
- Ajduković, D. i Čorkalo, D. (2004a). *Socijalni kontekst kao izazov za "Novu vukovarsku školu"*. U: Lj. Gehrecke (ur.), *Nova vukovarska škola* (str. 23-32). Vukovar: Europski dom Vukovar.
- Ajduković, D., & Čorkalo, D. (2004b). Trust and betrayal in war. U: E. Stover i H. Weinstein (ur.), *My neighbor, my enemy: Justice and community in the aftermath of mass atrocity* (str. 287-302). Cambridge University Press.
- Ajduković, D., Čorkalo Biruski, D. i Löw Stanić, A. (2012). *Mjerenje socijalne rekonstrukcije: Skala socijalne rekonstrukcije SORS-21*. Zagreb: Filozofski fakultet, neobjavljena projektna dokumentacija.
- Ajduković, D.; & Joshi, P. (ur.) (1999). *Empowering children: Psychosocial assistance under difficult circumstances*. Zagreb: Society for Psychological Assistance.
- Ajduković, D. i Jusupović, D. (2012). Suradnja u lokalnoj zajednici: model, iskustva i evaluacija unapređenja međusektorske suradnje u suzbijanju nasilja u obitelji. U: V. Božičević, S. Brlas i M. Gulin (ur.), *Psihologija u zaštiti mentalnog zdravlja* (str. 409-424). Virovitica: Zavod za javno zdravstvo „Sveti Rok“ Virovitičko-podravske županije.
- Ajduković, D., Jusupović, D. i Vučinić, G. (1980). Neki psihologijski aspekti stanovanja. *Primijenjena psihologija*, 1, 181-191.
- Ajduković, D., Kljaić, S., Prišlin, R. i Szabo, S. (1984). Usporedba dvaju načina konstruiranja skala za mjerenje stavova metodom procjena veličina. *Revija za psihologiju*, 14, 1-10.
- Ajduković, D., Kljaić, S., Prišlin, R. i Szabo, S. (1986). Provjera efekta uvježbavanja u postupku procjenjivanja veličina stavova. *Primijenjena psihologija*, 7, 318-326.
- Ajduković, D., Kljaić, S., Prišlin, R., & Szabo, S. (1987). Development of scales for the measurement of attitudes by the magnitude estimation method. *Acta Instituti Psychologici*, 17, (95), 31-38.
- Ajduković, D., Kljaić, S., Prišlin, R. i Szabo, S. (1987). Metrijske karakteristike skala za mjerenje stavova konstruiranih Thurstoneovim i Stevensionim postupkom. U: T. Grgin (ur.), *Zbornik radova VI. Dani psihologije* (str. 51-56). Zadar: Filozofski fakultet.
- Ajduković, D., Kljaić, S., Prišlin, R. i Szabo S. (1987). Utjecaj stava sudaca na skalne vrijednosti tvrdnji. *Primijenjena psihologija*, 8, 51-58.
- Ajduković, D., Kljaić S., Prišlin, R. i Szabo S. (1988). Raspon procjenjivanih stavova i njihove skalne vrijednosti kod metode procjena veličina. *Revija za psihologiju*, 18, 19-29.
- Ajduković, D., Kljaić, S., Prišlin, R. i Szabo S. (1989). Utjecaj kompozicije i intenziteta tvrdnji na skale stavova konstruirane metodom procjena veličina. *Primijenjena psihologija*, 10, 269-277.
- Ajduković, D. i Kulenović, A. (1990). Konstrukcija skale psihosocijalne klime u penalnim ustanovama. *Penološke teme*, 5, 207-213.
- Ajduković, D. i Löw Stanić, A. (2014). Prevencija i djelotvorno pristupanje nasilju u vezama mladih putem školskog sustava. U: I. Zenzerović Šloser i L. Jurman (ur.), *Nasilje ostavlja tragove* (str. 160 – 172). Zagreb: Centar za mirovne studije.

- Ajduković, D., Löw, A. i Sušac, N. (2011). Rodne razlike i prediktori partnerskog nasilja u mladenačkim vezama. *Ljetopis socijalnog rada*, 3, 527-553.
- Ajduković, M. (1987). Faktorska struktura radnih vrijednosti maloljetnika različitog delinkventnog statusa. *Primijenjena psihologija*, 8(3-4), 205-214.
- Ajduković, M. (1988). Value orientations of delinquent and non-delinquent youth and needs hierarchy theory. *Psychologische Beiträge*, 30(1-2), 118-128.
- Ajduković, M. (1989a). *Vrijednosne orijentacije maloljetnih delinkvenata*. Zagreb: Narodne novine.
- Ajduković, M. (1989b). Zaposlenost i recidivizam mladih počinitelja krivičnih djela. *Socijalni rad*, 3(1-2), 69-78.
- Ajduković, M. (1990). Stil odgoja u obitelji kao faktor delinkventnog ponašanja djece. *Primijenjena psihologija*, 11(1), 47-54.
- Ajduković, M. (1991). Stavovi stručnjaka o suzbijanju zlostavljanja djece: Međuprofesionalne razlike. *Zbornik Pravnog fakulteta*, 41(1), 217-225.
- Ajduković, M. (1993a). Promjena odnosa roditelja i djece u progonstvu: Usporedba zbijega i obiteljskog smještaja. U: D. Ajduković (ur.), *Psihološke dimenzije progonstva* (str. 76-89). Zagreb: Alinea.
- Ajduković, M. (1993b). Psihosocijalna prilagodba prognane djece smještene bez roditelja u drugu obitelj. U: D. Ajduković (ur.), *Psihološke dimenzije progonstva* (str. 89-102). Zagreb: Alinea.
- Ajduković, M. (1993c). Izvori i simptomi stresa kod djece u progonstvu. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 43(2-3), 243-249.
- Ajduković, M. (1994). Psihosocijalna prilagodba na progonstvo u starijoj životnoj dobi. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 1, 67-78.
- Ajduković, M. (1996). Mothers' perception of their relationship with their children during displacement: A six month follow-up. *Child Abuse Review*, 5(1), 34-49.
- Ajduković, M. (1997). *Grupni pristup u psihosocijalnom radu*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Ajduković, M. (1988a). Razvoj i mogućnosti upotrebe samoiskaza kao izvora podataka o delinkventnom ponašanju. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 38(1), 65-82.
- Ajduković, M. (1988b). Samoiskaz i izučavanje delinkventnog i društveno neprihvatljivog ponašanja mladih u nas. *Penološke teme*, 3(1-2), 15-39.
- Ajduković, M. (1989). Značaj strategije izbora uzorka u izučavanju delinkventnog ponašanja. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 39(3), 343-354.
- Ajduković, M. (1989). Stavovi i znanja studenata socijalnog rada i socijalnih radnika o AIDS-u. *Socijalni rad*, 3(1-2), 91-102.
- Ajduković, M., i Ajduković, D. (1988). Odnos samoiskazane neotkrivene i otkrivene delinkventne aktivnosti prema društvenim vrijednostima uz parcijalizirani utjecaj socijalnog statusa. *Penološke teme*, 3(3-4), 177-200.
- Ajduković, M. i Ajduković, D. (1990). Eksperimentalna evaluacija edukativnog seminara o AIDS-u. *Socijalni rad*, 4(1-2), 89-96.
- Ajduković, M., & Ajduković, D. (1993). Psychological well-being of refugee children. *Child Abuse & Neglect*, 17(6), 841-852.
- Ajduković, M., & Ajduković, D. (1998). Impact of displacement on the psychological well-being of refugee children. *International Review of Psychiatry*, 10(3), 210-219.

- Ajduković, M., Ajduković, D. i Kulenović, A. (1991). Psihosocialno vzdušje v hrvaških kazenskih zavodih: dojemanje obsojencev in osebja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 42(3), 351-364.
- Ajduković, M., Ajduković, D. i Tadinac, M. (1984). Mogućnost socijalne integracije delinkventata i stav okoline prema maloljetničkoj delinkvenciji. U: D. Stary, (ur.), *Zbornik radova VI Dani R. Bujasa* (str. 233-240). Zagreb: Društvo psihologa Hrvatske.
- Ajduković, M. i Čevizović, M. (1994). Model individualnog i grupnog rada sa starijim prognanicima. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 1, 33-42.
- Ajduković, M., Čevizović, M., & Kontak, K. (1995). Group work in Croatia: Experiences with older refugees. *Group Work*, 8(1), 236-247.
- Ajduković, M., & Kette, G. (1994). Attitudes of law and psychology students toward law and psychology. *Zbornik Pravnog fakulteta*, 44(4), 431-440.
- Ajduković, M., Miljević, R., & Pečnik, N. (1992). The influence of displacement on the relationship of mothers to their children accommodated in host families. *Psychologische Beiträge*, 34(3/4), 199-205.
- Ajduković, M., Muslić, Lj. i Rusac, S. (2008). Senzibilnost za nasilje nad starijima u obitelji – razvoj skale i prvi rezultati. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(2), 265 - 287.
- Ajduković, M. i Ljubotina, D. (1995). Psihosocijalna prilagodba adolescenata na progonstvo. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 1, 41-49.
- Ajduković, M., Ograja, J., & Rusac, S. (2009.) Family violence and health among elderly in Croatia. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 18(3), 261-179.
- Ajduković, M. i Pavleković, G. (ur.) (2000). *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Ajduković, M. i Pečnik, N. (1994). Zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji. *Revija za socijalnu politiku*, 1(3), 269-277.
- Ajduković, M., Petak, O., & Mršić, S. (1992). Assessment of professionals' and nonprofessional's attitudes toward child abuse in Croatia. *Child Abuse & Neglect*, 17(4) 549-556.
- Ajduković, M., Prišlin, R. i Ajduković, D. (1991). Raskorak u procjenama psihosocijalne klime u kaznenim ustanovama između osuđenika i osoblja - mogući indikator konflikta. *Zbornik pravnog fakulteta*, 41, 309-321.
- Ajduković, M. i Rajhvajn Bulat, L. (2012). Doživljaj financijskog statusa obitelji i psihosocijalno funkcioniranje srednjoškolaca. *Revija za socijalnu politiku*, 19(3), 233-253.
- Ajduković, M. i Rajter, M. (2014). Obiteljski ekonomski stres kao čimbenik rizika za nasilne odgojne postupke i psihosocijalnu dobrobit djece. U: A. Brajša-Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 353-375). Jastrebarsko: Naklada Slap i Hrvatsko psihološko društvo.
- Ajduković, M. i Ručević, S. (2009). Nasilje u vezama mladih. *Medicus*, 18(2), 217-225.
- Ajduković, M., Ručević, S., Herceg, B. i Novokment, A. (2012). Psihosocijalni korelati stavova studenata prava prema kaznenopravnom sustavu. *Pravni vjesnik*, 12(1), 7-33.
- Ajduković, M., Ručević, S. i Šincek, D. (2008). Istraživanje rasprostranjenost rizičnog i delinkventnog ponašanja djece i mladih u urbanim sredinama – dodatni poticaj za prevenciju. *Dijete i društvo*, 10(1/2), 27-47.
- Ajduković, M., Sladović Franz, B., i Kamenov, Ž. (2005). Stavovi stručnjaka socijalne skrbi prema izdvajanju djece iz obitelji i udomiteljstvu. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 12(1), 39-66.
- Ajduković, M., Sušac N. i Rajter, M. (2011). Stavovi stručnjaka prema nekim etičkim pitanjima epidemioloških istraživanja nasilja nad djecom u obitelji. *Dijete i društvo*, 13(1/2), 13-30.

- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Alenčić, M. i Ajduković, M. (1991). Obitelj u ratu - pravni i psihološki aspekti. *Zakonitost*, 45(11), 1337-1348.
- Allport, G.W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Aronson, E., Willson, T.D., & Akert, R.M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Asch, S.E. (1951). Effects of group pressure upon the modification and distortion of judgments. U: H. Guetzkow (ur.), *Groups, leadership and men* (str. 177-190). Pittsburgh, PA: Carnegie Press.
- Bajer, M., Gajer, G. i Kljaić, S. (1975). *Izvršioци krivičnih djela mladi od 14 godina: studija o djeci prijavljenoj za krivična djela u Zagrebu u 1970. godini*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Bajer, M. i Kljaić, S. (1990). *Kasniji životni put delinkventne djece*. Zagreb: Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske.
- Bandura, A., Ross, D., & Ross, S.A. (1963). Vicarious reinforcement and imitative learning. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(6), 601.
- Baron, R.A., Byrne, D., & Suls, J. (1989). Attitudes: Evaluating the social world. U: R.A. Baron, D. Bryne i J. Suls (ur.), *Social Psychology* (str. 79-101). Boston: Allyn and Bacon.
- Bartolac, A., Kamenov, Ž. i Petrak, O. (2011). Rodne razlike u obiteljskim ulogama, zadovoljstvu i doživljaju pravednosti s obzirom na tradicionalnost stava. *Revija za socijalnu politiku*, 18, 175-194.
- Bartolac, A. i Kamenov, Ž. (2013). Percipirana raspodjela obiteljskih obveza među partnerima i doživljaj pravednosti u vezi. *Sociologija i prostor*, 195(1), 67-90.
- Bezinović, P., Raboteg-Šarić, Z. i Božičević, V. (1981). "(Ne)primjerena" uloga spola kao determinator procjena nekih karakteristika ličnosti. *Radovi (Sveučilište u Splitu. Filozofski fakultet Zadar. Razdio društvenih znanosti*, 20(9), 197-203.
- Bubalo, I. i Jelić, M. (2015). Kričička osviještenost učenika i učenica završnih razreda srednje škole o reprezentaciji žena u medijima. *Medijska istraživanja*, 21(2), 107-125.
- Biro, M., Ajduković, D., Čorkalo, D., Djipa, D., Milin, P., & Weinstein, H. (2004). Attitudes towards justice and social reconstruction in Bosnia and Herzegovina and Croatia. U: E. Stover i H. Weinstein (ur.), *My neighbor, my enemy: Justice and community in the aftermath of mass atrocity* (str. 183-205), NY: Cambridge University Press.
- Bisson, J. I., Tavakoly, B., Witteveen, A. B., Ajduković, D., Jehel, L., Johansen, V.J., Nordanger, D., Orenge G.F., Punamaki, R-L., Schnyder, U., Sezgin, A.U., Wittmann, L., & Olf, M. (2010). TENTS guidelines: Development of post-disaster psychosocial care guidelines through a Delphi process. *British Journal of Psychiatry*, 196(1), 69-74.
- Bratko, D. (2001). *Psihologija – udžbenik psihologije za gimnazije*. Zagreb: Profil.
- Brkljačić, T. (1999). Psihologijski aspekti presađivanja tkiva i organa : prinos proučavanju dobrovoljnog davalatstva. *Društvena istraživanja*, 8(43-44), 863-880.
- Brkljačić, T. (2002). Tissue and organ donation: The relationship between attitude structure and intention to donate. *Društvena istraživanja*, 11(60-61), 725-749.
- Brkljačić, T. (2003). *Razvoj modela za predviđanje davateljskog ponašanja*. Neobjavljeni doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Brkljačić, T., Ferić, I., & Rihtar, S. (2003). Development and testing of promotion materials on tissue and organ donation. *Croatian Medical Journal*, 44(2), 225-233.
- Brkljačić, T. i Franc, R. (2005). Razlike između davatelja i nedavatelja krvi: intenzitet i dimenzionalnost stava, predviđanje namjere i ponašanja. *Društvena istraživanja*, 14(1-2), 207-225.

- Brown, R. (2006). *Grupni procesi*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bujanović-Pastuović, R. (1985). *Neki viktimološki aspekti nasilničkog ponašanja*. Neobjavljeni magistrarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Burušić, J., Milas, G. i Rimac, I. (2003) Utvrđivanje povezanosti i temeljne strukture nekoliko aspekata socijalne evaluacije. *Psihologijske teme*, 12(12), 33-42.
- Čorkalo, D. (1992). Psihologijski aspekti istraživanja okolinskih opasnosti. *Socijalna ekologija*, 1(1), 63-81.
- Čorkalo, D. (1995). Percipirana opasnost, znanje i stavovi prema nuklearnim elektranama. *Socijalna ekologija*, 4(1), 1-14.
- Čorkalo, D. (1996). Nuklearna energija: percipirana opasnost i promjena stava. *Socijalna ekologija*, 5(1), 21-36.
- Čorkalo, D. (2003). Grupe i unutargrupni procesi. U: D. Ajduković (ur.), *Socijalna rekonstrukcija zajednice: psihološki procesi, rješavanje sukoba i socijalna akcija* (str. 153-171). Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Čorkalo, D. (2003). Stavovi i ponašanja među grupama. U: D. Ajduković (ur.), *Socijalna rekonstrukcija zajednice: psihološki procesi, rješavanje sukoba i socijalna akcija* (str. 173-194). Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Čorkalo, D. (2004). From the laboratory to the field, from senses to social change: Development and perspectives of Croatian psychology. *Psychology Science*, 46(Supp 1), 37-46.
- Čorkalo D. i Ajduković, D. (2003.) Uloga škole u poslijeratnoj socijalnoj rekonstrukciji zajednice. *Dijete i društvo*, 5(2-3), 219-233.
- Čorkalo, D. i Kamenov, Ž. (1993). Perspektive suživota: očekivanja glede povratka i etnički stavovi prognanika. U: D. Ajduković (ur.), *Psihološke dimenzije progona* (str. 124-136). Zagreb: Alinea.
- Čorkalo, D. i Kamenov, Ž. (1998). *Nacionalni identitet i međunacionalna tolerancija*. Zagreb: Filozofski fakultet, Izvještaj s VIII. Ljetne psihologijske škole.
- Čorkalo, D., & Kamenov, Ž. (2003). National identity and social distance: Does in-group loyalty lead to outgroup hostility? *Review of psychology*, 10(2), 85-94.
- Čorkalo, D. i Renić, D. (1999). Stavovi, znanja i ponašanja studenata u vezi s AIDS-om. *Društvena istraživanja*, 8(2-3), 287-304.
- Čorkalo Biruški, D. (ur.) (2009). *Primijenjena psihologija: pitanja i odgovori*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čorkalo Biruški, D. (2012). Lessons learned from the Former Yugoslavia: The case of Croatia. U: D. Landis i R. Albert (ur.), *Handbook of Ethnopolitical Conflict* (str. 327-348). New York: Springer Verlag.
- Čorkalo Biruški, D., & Ajduković, D. (2007). Separate schools – a divided community: The role of the school in post-war social reconstruction. *Review of Psychology*, 14(2), 93-108.
- Čorkalo Biruški, D. (2007). An outline for the history of social psychology in Croatia: People and trends. *European Bulletin of Social Psychology*, 19(3), 4-11.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2008). Promjene međuetničke diskriminacije u djece i međuetnički stavovi i ponašanja njihovih roditelja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 377-400.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2008). Stavovi učenika, roditelja i nastavnika prema školovanju: Što se promijenilo tijekom šest godina u Vukovaru? *Migracijske i etničke teme*, 24(3), 189-216.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2009). Od dekonstrukcije do rekonstrukcije traumatizirane zajednice: primjer Vukovara. *Revija za socijalnu politiku*, 16(1), 1-24.

- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2012). *Škola kao prostor socijalne integracije djece i mladih u Vukovaru*. Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung.
- Čorkalo Biruški, D., & Ajduković, D. (2012). Parallel world of divided community: Time does not make much difference. U: O. Simić, Z. Volčić i C.T. Philpot (ur.), *Peace psychology in the Balkans: Dealing with a violent past while building peace* (str. 177-198). New York: Springer.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2012). Što određuje međuetničke stavove adolescenata u podijeljenoj zajednici? *Društvena istraživanja*, 21(4), 901-921.
- Čorkalo Biruški, D., Ajduković, D., & Löw Stanić, A. (2014). When the world collapses: Changed worldview and social reconstruction in a traumatized community. *European Journal of Psychotraumatology*, 5(1), 24098. DOI: 10.3402/ejpt.v5.24098.
- Čorkalo Biruški, D., Ajduković, D., Löw Stanić, A. i Bakić, H. (ur.) (2015). *Može li se oprostiti nakon rata*. Zagreb: FF press.
- Čorkalo, D., Ajduković, D., Weinstein, H., Stover, E., Djipa, D., & Biro, M. (2004). Neighbors again? Inter-community relations after ethnic violence. U: E. Stover i H. Weinstein (ur.), *My neighbor, my enemy: Justice and community in the aftermath of mass atrocity* (str. 143-1619). NY: Cambridge University Press.
- Čorkalo Biruški, D. i Magoč, A. (2009). „Mi“ ne možemo biti krivi?! Etnički identitet i opravdavanje postupaka vlastite grupe kao odrednice doživljaja kolektivne krivnje. *Revija za sociologiju*, 40(3), 211-231.
- Čorkalo Biruški, D., & Penić, S. (2014) Traumatized selves: Does war trauma facilitate in-group bonding and out-group distancing? U: D. Spini, G. Elcheroth i D. Čorkalo Biruški (ur.) *War, community and social change: Collective experiences in the Former Yugoslavia* (str. 137-153). New York: Springer.
- Ćubela, V. (2001). *Vjerovanje zaposlenih i nezaposlenih u pravedan svijet: provjera nekih postavki o individualnim razlikama*. Neobjavljeni doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Ćubela, V. (2002). Skale vjerovanja u pravedan svijet. U: K. Lacković-Grgin, A. Proroković, V. Ćubela i Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika* (str. 12-14). Zadar: Filozofski fakultet.
- Ćubela, V. (2002). Upitnik bračne usklađenosti. U: K. Lacković-Grgin, A. Proroković, V. Ćubela i Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika* (str. 83-86). Zadar: Filozofski fakultet.
- Ćubela Adorić, V. (2004). Belief in a just world and young adults' ways of coping with unemployment and the job search. U: C. Dalbert i S. Hedvig (ur.), *The justice motive in adolescence and young adulthood* (str. 189-214). London: Routledge.
- Ćubela Adorić, V. (2006). Prisni odnosi u odrasloj i starijoj dobi. U: K. Lacković-Grgin i V. Ćubela Adorić (ur.), *Odabrane teme iz psihologije odraslih* (str. 161-215). Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Ćubela Adorić, V. (2011). Justice related beliefs and coping efficacy: A test of the adaptive functioning of the belief in a just world. U: D. Miljković i M. Rijavec (ur.), *Positive psychology in education* (str. 25-44). Zagreb: Faculty of Teacher Education.
- Ćubela Adorić, V. (2012). Skala vjerovanja u nepravednost svijeta (VUNS). U: A. Proroković, V. Ćubela Adorić, Z. Penezić i I. Tucak Junaković (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika* 6 (str. 55-66). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ćubela, V. i Ivanov, L. (2000). Vjerovanja u (ne)pravedan svijet i centralnost pravde: Relacije s osjećajem koherentnosti i generaliziranim očekivanjima u pogledu budućnosti. *Radovi - Razdio filozofije, psihologije, sociologije i pedagogije*, 39(20), 133-148.

- Ćubela Adorić, V. i Juranić, I. (2010). Skala sklonosti idealiziranju braka. U: I. Tucak Junaković, V. Ćubela Adorić, A. Proroković i Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika V.* (str. 61-67). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ćubela Adorić, V. i Jurkin, M. (2006). Upitnik kvalitete odnosa s braćom i sestrama u odrasloj dobi (KOBŠ). U: V. Ćubela Adorić, Z. Penezić, A. Proroković i I. Tucak (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika Svezak 3* (str. 57-87). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ćubela Adorić, V. i Jurkin, M. (2008). Skala osjetljivosti na nepravdu (SON). U: Z. Penezić, V. Ćubela Adorić, A. Proroković i I. Tucak Junaković (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, IV* (str. 7-19). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ćubela Adorić, V. i Jurkin, M. (2010). Skala imanentne i ultimativne pravde. U: I. Tucak Junaković, V. Ćubela Adorić, A. Proroković i Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, V* (str. 23-30). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ćubela Adorić, V., & Kvartuć, T. (2007). Effects of mobbing on justice beliefs and adjustment. *European Psychologist, 12*(4), 261-271.
- Ćubela Adorić, V. i Mičić, L. (2010). Skala percipirane pravednosti u braku. U: I. Tucak Junaković, V. Ćubela Adorić, A. Proroković i Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, V* (str. 53-59). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ćubela Adorić, V., Mičić, L. i Nekić, M. (2014). Skala zadovoljstva brakom. U: V. Ćubela Adorić, Z. Penezić, A. Proroković i I. Tucak Junaković (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, Svezak 7* (str. 49-56). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ćubela, V., Proroković, A. i Gregov, L. (1999). Neki tipovi valjanosti i pouzdanosti dviju skala vjerovanja u pravedan svijet. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru - Razdio FPSP, 38*(15), 133-148.
- Ćubela, V. i Rakić, A. (2001). Odnos između atribucija partnerova negativnog ponašanja i subjektivne kvalitete braka: Efekt učestalosti partnerova negativnog ponašanja. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru - Razdio FPSP, 40*(17), 83-104.
- Ćubela Adorić, V. i Vugdelića, P. (2010). Skala bračne stabilnosti. U: I. Tucak Junaković, V. Ćubela Adorić, A. Proroković i Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, V* (str. 17-22). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford: Stanford University Press.
- Franc, R. (1999). Attitude strength and attitude-behavior domain: Magnitude and Independence of moderating effects of different strength indices. *Journal of Social Behavior and Personality, 14*(2), 177-195.
- Franc, R. (2000). Provjera višekomponentnog modela međugrupnih stavova i pratećih mjera otvorenog tipa. *Društvena istraživanja, 9*(1), 83-101.
- Franc, R. (2001). *Snaga stava: učinci i procesni mehanizmi u ovisnosti od afektivno-kognitivne zasnovanosti stava*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Franc, R., & Brkljačić, T. (2005). Self-report measure of attitude functions: Instrumental attitudes towards condom use and value-expressive attitudes towards voting. *Review of Psychology, 12*(2), 147-154.
- Franc, R., Ivičić, I. i Šakić, V. (2009). Oblici domoljublja i izraženost hrvatskog nacionalnog identiteta. *Društvena istraživanja, 18*(3), 393-41.
- Franc, R., Šakić, V. i Kaliterna-Lipovčan, Lj. (2010). percipirane posljedice doseljavanja i stav prema doseljavanju. *Društvena istraživanja, 19*(3), 421-440.
- Frapporti-Roglić, M. (1998). *Igranje kompjutorske igre kao poticaj iskazivanja agresivnog ponašanja*. Neobjavljeni magistrarski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

- Freedman, S., Čorkalo, D., Levy, N., Abazovic, D., Leebaw, B., Ajduković, D., Djipa, D., & Weinstein, H. (2004). Public education and social reconstruction in Bosnia and Herzegovina and Croatia. U: E. Stover i H. Weinstein (ur.), *My neighbor, my enemy: Justice and community in the aftermath of mass atrocity* (str. 226-247). NY: Cambridge University Press.
- Fulgosi, A., & Kljaić, S. (1972). Knowledge of „norms“ and characteristics of entopic after-image. *Acta Instituti Psychologici Universitatis Zagrabensis*, 71, 71-76.
- Haney, C., Banks, W.C., & Zimbardo, P.G. (1973). Study of prisoners and guards in a simulated prison. *Naval Research Reviews*, 9, 1-17.
- Hewstone, M., Ströbe, W. (2003). *Socijalna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Hewstone, M., Stroebe, W., & Jonas, K. (2008). *Introduction to social psychology – A European perspective*. Oxford: Blackwell.
- Hudek, J. (1986). *Neki aspekti socijalizacije stereotipa spolne uloge kod djece predškolske dobi*. Neobjavljeni magistarski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Huić, A., Jugović, I. i Kamenov, Ž. (2015). Stavovi studenata o pravima osoba homoseksualne orijentacije. *Revija za socijalnu politiku*, 22(2), 219-245.
- Huić, A., Kamenov, Ž. i Jelić, M. (2012). Does equity in ways of showing love matter for marital satisfaction? *Primenjena psihologija*, 5(3), 209-239.
- Huić, A. i Smolčić, I. (2015). Strategije održavanja prijateljstva i zadovoljstvo istospolnim prijateljstvima – efekti aktera i partnera. *Društvena istraživanja*, 25(1), 63-83.
- Jelić, M. (2003). *Provjera postavki teorije socijalnog identiteta na etničkim grupama*. Neobjavljeni magistarski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Jelić, M. (2008). *Odnos samopoštovanja i motiva samopoimanja*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Jelić, M. (2009a). Voli me, ne voli me ... i zašto? Privlačnost, privrženost i ljubav. U: D. Čorkalo Biruški (ur.), *Primijenjena psihologija: Pitanja i odgovori* (str. 201-217). Zagreb: Školska knjiga.
- Jelić, M. (2009b). Što vidimo u ogledalu? Pojam o sebi i samopoštovanje. U: D. Čorkalo Biruški (ur.), *Primijenjena psihologija: Pitanja i odgovori* (str. 81-99). Zagreb: Školska knjiga.
- Jelić, M. (2009c). Is self-esteem predictor of in-group bias and out-group discrimination? *Review of psychology*, 16(1), 9-18.
- Jelić, M. (2009d). Validacija hrvatske verzije Skale socijalnog samopoštovanja. *Migracijske i etničke teme*, 25(3), 237-262.
- Jelić, M. (2012). Nove spoznaje u istraživanjima samopoštovanja: konstrukt sigurnosti samopoštovanja. *Društvena istraživanja*, 21(2), 443-463.
- Jelić, M., Čorkalo Biruški, D., & Ajduković, D. (2013). Predictors of collective guilt after the violent conflict. *Collegium Antropologicum*, 37, 1-10.
- Jelić, M., Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2014). Ideološki stavovi većinske grupe u dvije višetetničke sredine. *Revija za socijalnu politiku*, 21(1), 19-41.
- Jelić, M. i Ištok-Novak, M. (2014). Taktike samopredstavljanja muškaraca i žena ovisno o bliskosti ciljne osobe. *Suvremena psihologija*, 17(2), 135-148.
- Jelić, M. i Kamenov, Ž. (2015). Age differences in effects of family structure and quality on attachment to family and romantic partners. *Psihologijske teme*, 24(1), 155-172.
- Jelić, M., Kamenov, Ž. i Huić, A. (2014). Perceived spouse's affectionate and antagonistic behaviours and marital satisfaction. *Društvena istraživanja*, 23(1), 87-107.
- Jelić, M. i Löw Stanić, A. (2014). Utjecaj socio-ekonomske strukture susjedstva na privrženost susjedstvu. *Socijalna ekologija*, 23(2), 151-174.

- Jelić, M., Šeruga, M. i Mikloušić, I. (2014). Provjera teorije vidik-zaklon na primjeru gradskih parkova. *Socijalna ekologija*, 22(3), 183-200.
- Jelić, M. i Tonković, M. (2009). Test implicitih asocijacija u ispitivanju samopoštovanja. *Psihologijske teme*, 18, 183-201.
- Jozić, S., Milas, G. i Mlačić, B. (2011). Odnos Eriksonovih osnovnih snaga ličnosti, emocionalne kompetentnosti i privrženosti prema ljubavnim partnerima u osoba mlađe odrasle dobi. *Društvena istraživanja*, 20(3), 729-750.
- Jugović, I. (2010). *Važnost rodnih uloga i stereotipa u objašnjenju obrazovnog postignuća i odabira studija*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Jugović, I. (2015). Rodna dimenzija odabira područja studija. U: B. Baranović (ur.), *Koji srednjoškolski namjeravaju studirati? - Pristup visokom obrazovanju i odabir studija* (str. 165-185). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Jugović, I. i Kamenov, Ž. (2008). Razvoj instrumenta za ispitivanje rodnih uloga u adolescenciji. *Suvremena psihologija*, 11(1), 93-106.
- Jugović, I., & Ančić, B. (2013). Effects of religiosity and spirituality on gender roles and homonegativity in Croatia and Slovenia. U: N. Furlan Štante i M. Harcet (ur.), *Spirituality of Balkan women breaking boundaries: The voices of women of ex-Yugoslavia* (str. 93-118). Ljubljana: University of Primorska, Science and Research Centre, Annales University Press.
- Jugović, I., Pikić, A., & Bokan, N. (2006). Lesbians, Gays and Bisexuals in Croatia: How the Stigma Shapes Lives? U: R. Kuhar i J. Takacs (ur.), *Beyond the pink curtain: everyday life of LGBT people in Eastern Europe* (str. 345-363). Ljubljana: Peace Institute.
- Jusupović, D., Žižak, A., Ajduković, D., Kraljević, R., Ajduković, M. i Vrban, I. (2008). *Psihosocijalni tretman počinitelja nasilja u obitelji – Priručnik za voditelje tretmana*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Kamenov, Ž. (1998). *Socijalna (ne)prikladnost prosudbe o uzrocima ponašanja temeljene na grupnoj pripadnosti*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Kamenov, Ž. (2007). The role of attachment in adulthood: Is there a reason for pessimism or optimism? U: V. Čubela Adorić (ur.), *15th Psychology Days in Zadar: Book of Selected Proceedings* (str. 9-28). Zadar: University of Zadar.
- Kamenov, Ž. (2011). Stavovi, predrasude i uvjerenja o uzrocima rodne diskriminacije. U: Ž. Kamenov, Ž. i B. Galić (ur.) *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj; Istraživanje "Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH"* (str. 92-111). Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- Kamenov, Ž. i Čorkalo, D. (1997). Mjerenje promjena nacionalnih stereotipa: primjena metode SYMLOG-a. *Društvena istraživanja*, 6(2-3), 361-372.
- Kamenov, Ž. i Galić, B. (ur.) (2011). *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj, Istraživanje "Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH"*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- Kamenov, Ž., Huić, A. i Jugović, I. (2011). Uloga iskustva rodno neravnopravnog tretmana u obitelji u percepciji, stavovima i sklonosti rodnoj diskriminaciji. *Revija za socijalnu politiku*, 18, 195-215.
- Kamenov, Ž., Huić, A. i Jugović, I. (2014). Partnerski odnosi u kontekstu roda i rodnih uloga. U: A. Brajša-Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 239-274). Jastrebarsko: Naklada Slap i Hrvatsko psihološko društvo.
- Kamenov, Ž. i Jelić, M. (2003). Validacija instrumenta za mjerenje privrženosti u različitim vrstama bliskih odnosa: Modifikacija Brennanova Inventara iskustava u bliskim vezama. *Suvremena psihologija*, 6(1), 73-91.

- Kamenov, Ž., & Jelić, M. (2005). Stability of attachment styles across students' romantic relationships, friendships and family relations. *Review of Psychology*, 12(2), 115-123.
- Kamenov, Ž., Jelić, M., Huić, A., Franceško, M. i Mihić, V. (2006). Odnos nacionalnog i europskog identiteta i stavova prema europskim integracijama građana Zagreba i Novog Sada. *Društvena istraživanja*, 15(4-5), 867-890.
- Kamenov, Ž., Jelić, M. i Lotar Rihtarić, M. (2014). Uloga privrženosti u bliskim odnosima tijekom adolescencije i odrasle dobi. U: A. Brajša-Žganec, J. Lopžić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 203-238). Jastrebarsko: Naklada Slap i Hrvatsko psihološko društvo.
- Kamenov, Ž., Jelić, M., Tadinac, M., & Hromatko, I. (2007). Quality and stability of the relationship as a function of distribution of housework, financial investments, and decision making between partners. U: V. Čubela Adorić (ur.), *15th Psychology Days in Zadar: Book of Selected Proceedings* (str. 133-151). Zadar: University of Zadar.
- Kamenov, Ž. i Jugović, I. (2011). Percepcija, iskustvo i stavovi o rodnoj (ne)ravnopravnosti u obitelji. U: Ž. Kamenov i B. Galić (ur.), *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj; Istraživanje "Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH"* (str. 120-142). Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- Kamenov, Ž., Ljubin, T. i Vurnek, M. (2004). Mjerenje stavova prema žrtvama silovanja: Modifikacija Fieldove skale stavova prema silovanju. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 11(2), 271-288.
- Kamenov, Ž., Sladović Franz, B. i Ajduković, M. (2006). Razvoj skale za ispitivanje stavova prema izdvajanju djece iz obitelji i udomiteljstvu. *Revija za rehabilitacijska istraživanja*, 42(1), 55-76.
- Kljajić (1972). *Utjecaj nekih karakteristika socijalne situacije na konformnost i latenciju slobodnih asocijacija*. Neobjavljeni magistarski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Kljajić, S. (1975). *Pojava socijalne facilitacije u odnosu na razinu anksioznosti i motivacije*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Kljajić, S. (1977). Provjeravanje doživljaja eksperimentalne situacije nakon pokusa. U: D. Stary (ur.), *Dani Ramira Bujasa 1976*. (str. 125-134). Zagreb: Društvo psihoploga Hrvatske.
- Kljajić, S. (1982). Korištenje prognostičkih indikatora i planiranje preventivnih mjera. *Zbornik Republičkog zavoda za socijalni rad*, 229-233.
- Kljajić, S. (1984). Eksperimentalni pristupi i razine analize u našim novijim socijalno-psihološkim istraživanjima. *Psihologija*, 3, 36-46.
- Kljajić, S. (1992). Psihološke pretpostavke stvaranja i izradnje borbenih postrojbi. U: V. Kolesarić (ur.), *Poglavlja iz vojne psihologije* (str. 39-46). Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske.
- Kljajić, S. (1999). Istraživanje socijalno-psiholoških pojava. U: D. Ajduković (ur.), *Psihologija – znanost za čovjeka 21. stoljeća* (str. 42-44). Zagreb: Filozofski fakultet.
- Kljajić, S. (2007). Rani indikatori kasnijeg društveno neprihvatljivog i delinkventnog ponašanja. U: V. Kolesarić (ur.), *Psihologija i nasilje u suvremenom društvu* (str. 9-19). Osijek: Filozofski fakultet.
- Kljajić, S. i Prišlin, R. (1984a). Razina moralnog rasuđivanja i prosocijalno ponašanje djece – karakteristike pomagača i pomaganog. U: D. Stary (ur.), *VI. Dani Ramira Bujasa 1981* (str. 215-225). Zagreb: Društvo psihologa Hrvatske.
- Kljajić, S. i Prišlin, R. (1984b). Struktura rezultata u verbalnim i neverbalnim testovima WISC kod delinkventne djece. *Primijenjena psihologija*, 5(1-2), 1-6.

- Kljajić, S., Prišlin, R. i Bajer, M. (1985). Psihosomatski status djece i uvjeti odgoja kao indikatori za prognozu kasnijeg elinkventnog ponašanja. *Revija za psihologiju*, 15, 35-40.
- Kljajić, S., Prišlin, R. i Bajer, M. (1986). Karakteristike porodice i djeteta kao indikatori kasnijeg delinkventnog ponašanja. *Penološke teme*, 1, 29-33.
- Križanec, T. i Čorkalo Biruški, D. (2009). Prediktori nacionalizma i kozmopolitizma: Doprinos nekih sociodemografskih obilježja, ideološke samoidentifikacije i individualizma / kolektivizma na uzorku studenata i njihovih roditelja. *Migracijske i etničke teme*, 25(1-2), 7-33.
- Lewin, K., Lippitt, R., & White, R.K. (1939). Patterns of aggressive behavior in experimentally created "social climates". *Journal of Social Psychology*, 10(2), 269-299.
- Lotar, M. (2012) *Odrednice podložnosti vršnjačkom pritisku u adolescenciji*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Lotar, M., Kamenov, Ž. i Lebedina Manzoni, M. (2010). Spolne razlike u stigmatizaciji osuđenih počinitelja kaznenih djela. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 18(2), 31-43.
- Lotar Rihtarić, M. i Kamenov, Ž. (2013). Susceptibility to peer pressure and attachment to friends. *Psihologija*, 46(2), 111-126.
- Löw Stanić, A. (2014). *Provjera postavki teorije međugrupne prijateljstva u višetetničkoj zajednici nakon sukoba*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Ljubin, T. i Kamenov, Ž. (2004). Podržavanje mitova o silovanju među studentima: Razlike po spolu i studijskom usmjerenju. *Socijalna psihijatrija*, 32(2), 58-65.
- Magdalenic, I. (1996). Neke determinante etničke distance (istraživanja na uzorku studenata socijalnog rada). *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 3, 37-50.
- Marušić, I., Kamenov, Ž., & Jelić, M. (2006). Personality and attachment to romantic partners. *Review of Psychology*, 13(1), 9-18.
- Marušić, I., Kamenov, Ž., & Jelić, M. (2011) Personality and attachment to friends. *Društvena istraživanja*, 20(4), 1119-1137.
- Milas, G. (2009). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Milas, G. i Čubela, V. (2000). Stavovi, predrasude i stereotipi U: Ž. Pavlina, Z. Komar (ur.), *Vojna psihologija* (str. 299-320). Zagreb: MORH.
- Milas, G., Mlačić, B., & i Mikloušić, I. (2013). Construct validation of a general social attitude scale (SAS_G). *Journal of Individual Differences*, 34(4), 203-213.
- Milas, G. i Rihtar, S. (1998) Struktura društvenih stavova u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 7(6), 885-905.
- Milas, G., Rimac, I. i Karajić, N. (2001). Mir u Hrvatskoj - rezultati istraživanja. U: B. Vuleta i V. Batarelo (ur.), *Mir u Hrvatskoj - rezultati istraživanja* (str. 7-57). Zagreb i Split: Hrvatski Caritas i Franjevački institut za kulturu mira.
- Milas, G., Rimac, I. i Karajić, N. (2007). Spremnost na oprost i pomirenje nakon Domovinskog rata u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 16(6), 1151-1173.
- Milas, G. i Žakić Milas, D. (2003). Ličnost i društveni stavovi: povezanost temeljnih dimenzija. *Društvena istraživanja*, 12(3-4), 519-539.
- Milagram, S. (1963). Behavioral study of obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67, 371-378.
- Muslić, Lj., Rusac, S. i Ajduković, M. (2009.) Senzibilnost za nasilje nad starijima kod studenata: mogućnost intervencija kroz nastavni program. *Ljetopis socijalnog rada*, 16(1), 51-67.

- Myers, D. G. (1983). *Social psychology*. Boston: McGraw-Hill.
- Myers, D. G. (1999.) *Social psychology*. Boston: McGraw-Hill.
- Mcdougall, W. (1908). *An introduction to social psychology*. London: Methuen.
- Milgram, S. (1963). Behavioral study of obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(4), 371.
- Nagavci, M. (1978). *Ispitivanje etničkih stereotipija kod djece na kraju osnovnog obrazovanja*. Zagreb: Filozofski fakultet, magistarski rad.
- Ostojić, N. (1978) *Konzervativizam-liberalizam u grupama različitog edukacionog nivoa*. Neobjavljeni magistarski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Pećnik, N. (2001). *Međugeneracijski prijenos tjelesnog zlostavljanja djece*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Penić, S. i Čorkalo Biruški, D. (2009). Predviđanje pripisivanja i prihvaćanja kolektivne krivnje : uloga ratnog traumatskog iskustva. *Društvena istraživanja*, 18(4-5), 851-874.
- Penić, S., Čorkalo Biruški, D., & Elcheroth, G. (2014). Threatened powers: When blaming "the Others" grows out of internal instability and protest.. U: D. Spini, G. Elcheroth i D. Čorkalo Biruški (ur.), *War, community and social change: Collective experiences in the Former Yugoslavia* (str. 163-182). New York: Springer.
- Pennington, D. C. (2004). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Petković, S. i Magdalenić, I. (1971) *Elementi socijalne psihologije – neki odabrani problemi društvenog ponašanja*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Petz, B. (ur.) (1992). *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Prosvjeta.
- Petz, B. (ur.) (2005). *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Naklada Slap.
- Pikić, A. i Jugović, I. (2006). *Nasilje nad lezbijkama, gejevima i biseksualnim osobama u Hrvatskoj*. Zagreb: Kontra.
- Poljuha, B. i Žužul, M. (1987). Razlike između latentne i manifestne agresivnosti i Eysencovih dimenzija ličnosti. *Primijenjena psihologija*, 8(2), 109-118.
- Prišlin, R. (1979). *Promjena stava u situaciji kognitivne disonance u odnosu na neke crte ličnosti*. Neobjavljeni magistarski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Prišlin, R. (1983). *Afektivno kognitivna struktura stava i kognitivna disonanca*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Prišlin, R. (1985). Affective-cognitive attitude structure and cognitive dissonance. *Psychologische Beiträge*, 2, 255-264.
- Prišlin, R. (1990). Provjera hipoteze o ortogonalnosti SYMLOG dimenzije. *Primijenjena psihologija*, 11(4), 201-2011.
- Prišlin, R. (2005). Group size, power allocation, and change effects on conceptual representation of group interaction. *Review of Psychology*, 12(2), 81-89.
- Prot, S., Gentile, D., Anderson, C., Suzuki, Kamae; Swing, E., Ming Lim, K., Horiuchi, Y., Jelić, M., Krahe, B., Liuqing, W., Liao, A., Khoo, A., Petrescu, P., Sakamoto, A., Tajima, S., Toma, R., Warburton, W., Zhang, X., & Pan Lam, B. (2014) Long-term relations among prosocial-media use, empathy, and prosocial behavior. *Psychological Science*, 25(2), 358-368.
- Raboteg-Šarić, Z. (1984/1985). Interne determinante altruizma: da li je pomaganje drugima u osnovi egoistično ili altruistično? *Radovi, Razdio društvenih znanosti, Filozofski fakultet Zadar*, 24(1), 85-95.
- Raboteg-Šarić, Z. (1986/1987). Problemi definiranja i mjerenja empatije u socijalno-psihološkim istraživanjima. *Radovi, Razdio društvenih znanosti, Filozofski fakultet Zadar*, 26(3), 161-174.

- Raboteg-Šarić, Z. (1993). *Empatija, moralno rasuđivanje i različiti oblici prosocijalnog ponašanja*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Raboteg-Šarić, Z. (1995). *Psihologija altruizma*. Zagreb: Alinea.
- Raboteg-Šarić, Z. (2002). Skala altruizma. U: K. Lacković-Grgin, A. Proroković, V. Čubela i Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika* (str. 87-92). Zadar: Filozofski fakultet u Zadru.
- Raboteg-Šarić, Z. (2002). Skala stavova o ravnopravnosti spolova. U: K. Lacković-Grgin, A. Proroković, V. Čubela i Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika* (str. 95-103). Zadar: Filozofski fakultet u Zadru.
- Raboteg-Šarić, Z. i Kapetanović, I. (1993). Motivacijski aspekti ponašanja dragovoljnih davalaca krvi. *Medica Jadertina*, 23(3-4), 205-215.
- Raboteg-Šarić, Z. i Ravlić, M. (1990). Stavovi adolescenata prema jednakosti među spolovima u različitim područjima društvenog života. *Psihologija*, 23(3-4), 41-49.
- Raboteg-Šarić, Z., Rijavec, M., & Olujić, M. (1997). Causal attributions of sexual violence in war and peace. *Studia psychologica*, 39(1), 59-77.
- Raboteg-Šarić, Z. i Šarić, J. (1984). Neke karakteristike osobe u nevolji i pomaganje u stvarnoj životnoj situaciji. *Revija za psihologiju*, 14(1-2), 33-39.
- Raboteg-Šarić, Z., Žužul, M., & Keresteš, G. (1994). War and children's aggressive and prosocial behaviour. *European Journal of Personality*, 8(3), 201-212.
- Radin, F. (2005). Nacionalna vezanost i EU integracija. U: V. Ilišin (ur.), *Mladi Hrvatske i europska integracija* (str. 173-195). Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Reidy, C.M., Taylor, L.K., Merrilees, C.M., Ajduković, D., Čorkalo Biruški, D., & Cummings, M.E. (2015). The political socialization of youth in a post-conflict community. *International journal of intercultural relations*, 45, 11-23.
- Rijavec, M. (1983). *Mehanizmi utjecaja rigidne manjine: kategorijalna pripadnost članova manjine i njihov utjecaj na većinu*. Neobjavljeni magistarski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Rijavec, M. (1989). *Socijalna kontrola i socijalna promjena: mehanizmi utjecaja manjinskog i većinskog mišljenja*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Rooze, M., De Ruyter, A., Ajduković, D., Fundter, N., & Hövels, J. (2006). The healing community: The importance of community-based interventions. U: J. Griffiths, i T. Ingleton (ur.), *Real risk* (str. 103-106). Leicester: Tudor Rose.
- Ručević, S., Ajduković, M. i Šincek, D. (2009). Razvoj Upitnika samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih (SRDP-2007). *Kriminologija i socijalna integracija*, 17(1), 1-11.
- Rusac, S., & Ajduković, M. (2009). Raising community awareness for elderly abuse in Croatia. *Journal of Gerontology Social Work*, 2, 148-156.
- Saleem, M., Prot, S., Cikara, M., Lam, B., Anderson, C., & Jelić, M. (2015). Cutting Gordian knots: Reducing prejudice through attachment security. *Personality and social psychology bulletin*, 41(11), 1-15.
- Sherif, M. (1936). *The psychology of social norms*. New York: Harper.
- Sorokin, B. (1967). *Socijalna psihologija. Dio 1. Uvod u psihologiju*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Sorokin, B. i Magdalenić, I. (1982). *Osnove socijalne psihologije za studente prava*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Stry, D. i Kacian, N. (ur.) (1993). *Djelotvornost sustava civilne zaštite Hrvatske u zaštiti i spašavanju stanovništva od ratnih razaranja*. Zagreb: Zavod za istraživanje i razvoj sigurnosti.

- Supek, R. (1955). *Simpatija i antipatija u braku i životu*. Zagreb: Hrvatsko prirodoslovno društvo.
- Supek, R. (1957). *Sociologija i socijalna psihologija*. Beograd: Rad.
- Supek, R. (1958). *Umjetnost i psihologija*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Supek, R. (1958). *Izbor bračnog druga*. Beograd: Rad.
- Supek, R. (1960). *Prvi oblici dječje društvenosti*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika NR Srbije.
- Supek, R. (1961). *Ispitivanje javnog mnijenja*. Zagreb: Naprijed.
- Supek, R. (1963). *Omladina na putu bratstva – Psiho-sociologija radne akcije*. Beograd: Mladost.
- Supek, R. (1981). *Psihologija i antropologija*. Beograd: Nolit.
- Šakić, V., Franc, R. i Mlačić, B. (2002). Samoiskazana sklonost adolescenata socijalnim devijacijama i antisocijalnim ponašanjima. *Društvena istraživanja*, 11(2-3), 265-289.
- Šiber, I., Kljajić, S., Magdić, M. i Šverko, B. (1982). Percepcija distribucije utjecaja u radnoj organizaciji. U: J. Obradović (ur.), *Psihologija i sociologija organizacije* (str. 174-186). Zagreb: Školska knjiga.
- Šincek, D. (2011). *Utjecaj vršnjaka i spremnost na rizično ponašanje mladih*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Šincek, D. i Ajduković, M. (2012). Razlike među mladićima s ranim i kasnim javljanjem društveno neprihvatljivog ponašanja. *Društvene istraživanja*, 21(2), 421-441.
- Štambuk, M., Ajduković, D. i Čorkalo Biruški, D. (2015). Razvojni ishodi mladih izloženih antisocijalnom ponašanju u zajednici i uloga obiteljskog funkcioniranja. *Ljetopis socijalnog rada*, 22(2), 243-269.
- Šverko, B., Zarevski, P., Szabo, S., Kljaić, S., Kolega, M. i Turudić Čuljak, T. (1992). *Psihologija – udžbenik za gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tabaković, Đ. (1984). *Subjektivni i objektivni aspekti krivične odgovornosti ubojica*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Tabaković, Đ., Sušan, Z. i Turčinović, P. (1991). Mišljenje građana o veličini kazne u funkciji vremena. *Penološke teme*, 6(1-4), 91-96.
- Tadinac, M., Bajoghli, H., Joshagani, N., Hromatko, I., Jelić, M., & Kamenov, Ž. (2012). Determinants of relationship quality: A cross-cultural study. *Psychology Research*, 2(1), 40-51.
- Tadinac, M., Kamenov, Ž., Jelić, M. i Hromatko, I., (ur.) (2007). *Što ljubavnu vezu čini uspješnom? Izvještaj s XV. Ljetne psihologijske škole*. Zagreb: FF Press.
- Tajfel, H., Billig, M. G., Bundy, R. P., & Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology*, 1(2), 149-178.
- Tomašić Humer, J. i Čorkalo Biruški, D. (2015). Provjera temeljnih postavki razvojnoga modela subjektivne grupne dinamike na ad hoc grupama mladih. *Društvena istraživanja*, 24(3), 367-386.
- Tonković, M. i Čorkalo, D. (2005). Raspoloženje kao determinanta promjene stava. *Društvena istraživanja*, 77, 509-529.
- Topić, I., Brkljačić, T., & Grahovac, G. (2006). Survey of medical students about attitudes toward organ donation. *Dialysis & Transplantation*, 35(9), 571-578.
- Triplett, N. (1898). The dynamogenic factors in pacemaking and competition. *American Journal of Psychology*, 9(4), 507-533.
- Turčinović, P. (1992). Preventing conflicts based on stereotypes: An attempt to use experimental results in practice. *Godišnjak zavoda za psihologiju*, 1(1), 165-171.

- Tručinović, P. (1994a). Congerence of attitudes towards abortion among elderly: Myth or reality. *Godišnjak zavoda za psihologiju*, 3, 167-171.
- Turčinović, P. (1994b). I want, therefore I am: The role of motivation and cognition in stereotype formation. *Godišnjak zavoda za psihologiju*, 3, 149-165.
- Uzelac, S. i Magdalenić, I. (2001). Modeli obrane učenika frustriranih nacionalnom i vjerskom pripadnošću u uvjetima globalnih međunacionalnih sukoba. *Zbornik učiteljske akademije u Zagrebu*, 3(1), 55-66.
- Uzelac, S., Magdalenić, I., Milinković, B. i Lazić, N. (1997). *Identitet i strah : doživljavanja zagrebačkih učenika u vezi s njihovom nacionalnom i vjerskom pripadnošću s posebnim osrptom na učenike srpske nacionalnosti*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta.
- Vranić, A. (2003). Personal space in physically abused children. *Environment and Behavior*. 35(4), 550-566.
- Vrselja, I., Sučić, I. i Franc, R. (2009). Rizična i antisocijalna ponašanja mlađih adolescenata i privrženost školi. *Društvena istraživanja*, 18(4/5), 739-762.
- Zvonarević, M. (1953). Psihologija i neki problemi marksizma. *Savremena škola*, 8(1-2), 17-34.
- Zvonarević, M. (1955). *Psihološki i socijalni faktori omladinskog kriminaliteta*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Zvonarević, M. (1958). *Primjena psihologije u obrazovanju odraslih*. Zagreb: Savez narodnih sveučilišta Hrvatske.
- Zvonarević, M. (1962). Psihologija za III. razred gimnazije. Zagreb: Školska knjiga.
- Zvonarević, M. (1968). *Politička i socijalna orijentacija seoske omladine u SR Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta.
- Zvonarević, M. (1976). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Zvonarević, M., Benc, M. i Spitek, V. (1968a). *Stavovi i informiranost članova Saveza komunističke omladine grada Zagreba o nekim aktualnim političkim pitanjima*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Zvonarević, M., Benc, M. i Spitek, V. (1968b). *Politički i socijalni problemi SR Hrvatske u ogledalu javno mnijenja*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Zvonarević, M., Benc, M., Kljaić, S. i Slamnik, N. (1970). *Javno mnijenje stanovnika SR Hrvatske u listopadu 1969. godine*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Zvonarević, M., Benc, M., Kljaić, S. i Slamnik, N. (1972). *Javno mnijenje stanovnika SR Hrvatske u veljači 1972. godine*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Zvonarević, M., Kljaić, S. i Šiber, I. (1966). Neki aspekti izbora za općinske skupštine u Zagrebu 1965. *Politička misao*, 1-2, 75-86.
- Žužul, M. (1987). *Situacione determinante agresivnosti:oružje i agresivnost djece*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.